

Az apostoli kereszt formája, jelentése és jelentősége

A magyar államcímér kialakulásához

Tóth Endre

Magyar Nemzeti Múzeum – PPKE

Az okos és tájékozott Kottanner Jánosné emlékére

KIVONAT

Decsy Sámuel a koronázási jelvények között számon tartott egy apostoli keresztnek nevezett ezüst, rövid szárú kettős keresztet. A tanulmányban ezzel a tárggyal foglalkozom. Az I. István koronázására II. Szilveszter pápától érkezett hosszú szárra tűzött latin vagy egyenlő szárú keresztet az 1500-as évekig *crux legationis*nak nevezték, mert István király számára egyházszervezési jogosítványt biztosított. A keresztet az Árpád-korban az ország függetlensége jelének tartották és a korábbi lándzsajelvényt elhagyva használták. Alakját 1200 körül kettős keresztre változtatták, és IV. Béla uralkodásától kezdve az ország címere lett. I. Ulászló király idején az Árpádok vágásos pajzsú és az ország kettős kereszt címerét egy pajzsban egyesítették.

KULCSSZAVAK: Szent István, magyar címer, lancea regis, crux legationis, crux apostolica

Az írásom készítésének inspirálója Kottaner Ilona fontos feljegyzése volt a legációs jelvényről. Ezért az ő emlékére ajánlom a tanulmányt.

Az apostoli kereszttről mint a koronázási jelvények közé tartozó tárgyról Decsy Sámuel írta: „A’ sz. Istvánnak Rómából küldetett kettős kereszt, az időnek mostohaságai között el

veszvéen más hasonló kereszt készítettett a' helyett...". Könyvében a II. táblán a keresztet apostoli keresztnek nevezte.¹ Ez a kettős kereszt szoros értelemben nem egyházi használatú tárgy. A liturgikus keresztken korpusz van,² a kettős keresztben nincs: ezért inkább jelvénynek tekinthető. A Decsy által közölt kettős kereszt jellegzetessége a körmeneti kereszt-nél viszonylag rövidebb szár és a román kor óta gyakori, három karéjos végződés. Decsy sem tartotta egyházi liturgikus tárgynak, mert a koronázáskor használt csók- és eskükeresztet, valamint a korpuszos körmeneti keresztet sem sorolta fel, bár ebben evangélikus hite befolyásolhatta.³ A koronázási leírásokban olvasható, apostoli keresztnek nevezett tárgyról nem tudjuk, hogy latin vagy kettős volt-e. Ritkán állapítható meg, hogy az apostoli kereszt elnevezés az egyházi körmeneti latin keresztre vagy a kettős keresztre vonatkozik. A tanulmányban az apostoli kereszt és a vágásos címer történetét foglalom össze.⁴ A kettős kereszt-re változás lehetséges okával egy korábbi tanulmányban foglalkoztam.⁵

A kereszt formai és liturgikus felhasználásuk szerint jellemezhetők. A tárgyalt téma szempontjából időben az Árpád-kort, formailag a hosszabb, függőleges szárú latin, az egyenlő szárú görög és a kettős keresztet veszem figyelembe, amelyeket körmenetekben, szertartásokon hordozni lehetett (*crux processionalis*). Közös jellemzőjük, hogy két részből, a hosszú szárból és a levehető keresztből állnak. A kereszt köpűs aljjal volt ráhúzható a szára – az Árpád-kori kereszték többsége ilyen megoldású –, vagy a kereszt alján valamilyen nyúlvánnyal lehetett a szára rögzíteni. Az utóbbi megoldás az uralkodói pecsétek ábrázolásain figyelhető meg. A liturgikus használatú körmeneti keresztken általában korpusz van. Ezeket a levehető keresztet a szárnál nagyobb tisztességgel őrizték. A hosszú szárú körmeneti keresztet a középkorban jelvényként is használták, és a megjelölése: *crux legationis*. Azt, hogy ezen a keresztben volt-e korpusz, nem tudjuk.

A kereszt elnevezésében Werbőczy István magyarázata határvonalat jelent. A Tripartitumban következőként fogalmazott:⁶ „Innen érdemelte ki a király és apostol nevét, mert tanításával, jó cselekedeteivel és példaadásával a földön az apostolokat helyettesítette. És ugyanezért a pápa adományából czimerként szentsége jeléül a kettős keresztet is méltán érdemelte ki [...] Innen az ő idejétől kezdve szokta meg a magyar nemzet is a kettős keresztet saját címerül tartani és használni”. A tárgy történetében és értelmezésében ez a szöveg választóvonalat jelent, noha Werbőczy nem a rúdra tűzött kereszttről, hanem a címer *kettős* keresztjéről írt, amely csak I. István király halála után másfél évszázad múlva, először az

1 Decsy 1792, 55–56., II. tábla.

2 Kühár–Radó 1933, 203.: „Minden plébánia templomban kell lennie rúdra erősített keresztnek, amelyet a körmenet élén visznek”.

3 Decsy írt II. Szilveszter pápa szerepéről a koronaküldésben, mégis hosszan érvelt arról, hogy István már korábban király volt, és nem a pápa tette azzá: Decsy 1792, 104–126.

4 A kettős kereszt történetéhez: Kumorovitz 1941; Tóth 2024, 278–287.

5 Tóth 2014.

6 Tripartitum 1897. I.11. 3§ (p. 70–71.): *Et propterea duas quoque cruces, per collationem summi pontificis in signum suae sanctitatis*.

Imre király nagypecsétjén ábrázolt országalmán látható.⁷ Werbőczy szerint az egyházalapításai miatt⁸ ...”érdemelte ki a király és apostol nevét”. Azt írta, hogy a Szent Istvánt követő uralkodók számára a kettős kereszt apostoli címet és felhatalmazást jelentett a püspökök kinevezésére:⁹ a pápának csak megerősítési joga volt. Werbőczy a főkegyúri jog Zsigmond király¹⁰ óta többé-kevésbé szokásos gyakorlatát összegezte. Mivel mindez a Tripartitumban volt olvasható, megállapítása és a kereszt „apostoli” elnevezése széles körben elterjedt.¹¹ A XVI. századtól kezdve a kettős kereszt megnevezése: *apostoli kereszt*.

A XVII. század elején Révay Péter Hartvik alapján írta:¹² a pápa „a koronát a kalocsai érsek útján István fejedelemnek küldte el egy kettős kereszttel együtt, hogy azt Magyarország királya előtt hordozzák. Ez a kereszt nem tudom, hogy az idő mostohasága vagy inkább az emberek gondatlansága következtében elveszett”. Az apostoli címről nem írt.¹³ A XVII–XVIII. században királyaink igyekeztek megszerezni az *apostoli* jelzőt titulaturájuk elemeként.¹⁴ Törekvésük lényegében a főkegyúri jog biztosítását jelentette. A vatikáni levéltár bővítésekor készült freskó feliratán olvasható, miként gondolkoztak e tekintetben a XVII. század elején Rómában a magyar királyról. V. Pál pápa (1605–1621) bővítette a könyvtárat is: a falfreskók témája a híres könyvtáraknak, köztük Mátyás király könyvtárának alapítása volt.¹⁵ A levéltár bővítés huszonhat freskója a keresztény országok pápától való függését illusztrálta.¹⁶ Annibale Durante Magyarország-freskójának a témája: a pápától érkező püspöki követ a féltérdre ereszkedő István fejére koronát helyez. A király kezében hosszúszerű *latin* kereszt van. Az elképzelt jelenet alá magyarázó feliratot festettek: STEPHANVS I. VNGARIAE DVX A SILVESTRO II. PONT. MAX. REGIA CORONA ET CRVCE PER LEGATVM INSIGNITVS REGNVM VNGARICVM SEDI APOSTOLICAE DONAT:¹⁷ „I. István magyar fejedelem II. Szilveszter pápától a legátus által királyi koronával és kereszttel feldíszítve a magyar királyságot az apostoli szentszékeknek adja”.¹⁸ A képen még egy hosszú szárú, szintén latin keresztet tartanak. Az 1613-ban készült freskó minden bizonnyal (a *donatio* állítása nélkül) a Hartvik-legenda alapján készült, amely a festő számára a Laurencius Surius által 1511-ben és 1576-ban nyomtatott *Szentelek életéből* lehetett ismert.¹⁹

7 Hóman 1917–21, 5.; Takács 2012, 103. 20. szám.

8 Tripartitum 1897, I. 11. (p. 70–71.).

9 Tripartitum 1897, I. 11. 4–5§.

10 Mályusz 1943; a konstanzi zsinaton részt vevő bíborosok kötelezettségvállaló oklevele: Mályusz 1958, 9–21.

11 Mályusz 1943, 65.; Tusor 2019, 111.

12 Katona 1979, 198–199.; a *De monarchiában* nem írt a keresztről: Révay 2021, I 257.

13 Tóth G. 2021.; Tóth G. 2016.

14 Tusor 2019, 114.

15 Péter 1923, 240.

16 Péter 1923, 241.

17 Péter 1923, 242.

18 Illés 1929, 211–218. (Illés József fordítása.)

19 Surius Laurencius: *Vitae Sanctorum*. Köln, 1576. A freskót ismertető Illés József (1929, 216.) az

Hogy a magyar királyok számára az *apostoli* cím mennyire fontos volt, azt a megszerzésére irányuló törekvések mutatják.²⁰ III. Ferdinánd 1627-ben és a következő években próbált hozzájutni a jelzőhöz.²¹ A király Pázmány Péternek írta:²² „II. Szilveszter pápa szent Istvánnak, Magyarország buzgó királyának megengedte, hogy a keresztet, mint az apostolság jelvényét maga előtt vitesse...” A kérésre Rómából érkező elutasító válasz tartalmazta, hogy ez az igény X. Leó pápa idején (1513–1521) már felmerült. Fraknói Vilmos szerint²³ a cím megszerzésére Werbőczy tett kísérletet, aki 1519 áprilisában és májusában több hétig követként Rómában tartózkodott. A későbbi, XVII–XVIII. századi tárgyalások dokumentumaiban kizárólag a cím megszerzéséről volt szó, nem pedig annak az uralkodó számára biztosított egyházpolitikai, főkegyúri jelentőségéről.²⁴ Erről gondosan hallgattak, noha a cél minden bizonnyal a főkegyúri jog magyarországi gyakorlatának a biztosítása volt. Ennek a folyamatnak önszorgalmú (nem hivatalos) mozzanata volt XVII. században a II. Szilveszter pápának tulajdonított bulla hamisítása.²⁵ A többszörös elutasítás után végül 1758-ban XIII. Kelemen pápa Mária Terézia királynőnek a magyar királyságra vonatkozóan engedélyezte az apostoli címet²⁶ és hogy a király előtt a keresztet egy püspök hordozza,²⁷ de joghatósági következmények nélkül.

A kettős kereszt ábrázolásai

Az uralkodók igényét az apostoli címre újabb kori vizuális emlékeken, a koronázási ábrázolásokon a kettős kereszt jelvény jelenléte fejezte ki. Ennek megfigyelését szerencsésen

egyértelmű szöveget félremagyarázta: szerinte nemcsak István, hanem az utódai is megkapták az apostoli jogot.

20 Tusor 2019, 109–121.

21 Az eseményekről részletesen: Fraknói 1895, 342–348.; továbbá Adriányi 1991; Tusor 2019, 117. III. Ferdinánd a pápa által a spanyol, portugál, angol, francia királyoknak adományozott címekre hivatkozott. Ezek a címek (*Rex Catholicus, Defensor Fidei, Rex Christianissimus*) nem jártak jogkövetkezménnyel.

22 Fraknói 1895, 342.; Fraknói Ot. 1899, Nr. CXXXIII. p. 176., 1627 július 25: *non solum crucem, seu apostolatus insigne anteferri iusserit.*

23 Fraknói 1895, 225.; Fraknói 1902, 329.; Adriányi 1991, 79.; Werbőczy követségéről: Kubinyi 1996, 128.

24 Fraknói 1895, 471–476.; Adriányi 1991.

25 Karácsonyi 1891, 182–196.; Bene 2002; Tusor 2019.

26 Fraknói 1895, 473–476.; Fraknói Ot. 1899, CCXXVIII, p. 336., 1758. okt. 7.; Tusor 2019, 116.

27 Fraknói 1895, 474.: „Ő ugyanis a magyarok vezérét, Istvánt, a királyi cízzel ruházta föl, és a kereszténység terjesztése körül szerzett érdemei elismerésül, neki és utódainak megengedte, hogy ünnepélyes alkalommal a szent keresztet, mint az apostolság jelvényét, magok előtt viseltessék. Ettől fogva a magyarok uralkodói néha apostoli királyoknak címeztek; *de vajjon kiváltság alapján vagy csak szokásból történt ez, nem tudatik* (kiemelés tőlem). A pápa 1758. okt. 7.-én Mária Teréziához írt levelében azt írta: *l'insigne privilegio di farsi portare inalzato da un vescovo avanti loro il santo vesillo della croce.*” Fraknói Ot. 1899, CCXXVIII, p. 337.

segíti a Pálffy Géza és kutatócsoportja által közzétett számos publikáció.²⁸ A XVII–XX. századi koronázásokat ábrázoló metszeten és festményeken a korpuszos latin kereszt mellett feltűnik a hosszú szárú kettős kereszt. Először 1681-ben az I. Lipót feleségének, Eleonóra Magdolnának soproni²⁹ koronázásáról készült egyik metszetkép jobb szélén álló főpapi csoport háttérében tartanak kettős keresztet.³⁰ P. P. Vivian rézmetszetén azonban ugyanerről az eseményről a koronázási menetben a jelvényeket hordozó főuraknál nincs hosszú szárú kettős kereszt.³¹ A képen olvasható korabeli jelmagyarázat szerint a 11. számmal jelölt két férfi keresztet és *paxot* visz; az egyikük kezében kis kettős kereszt, a másik férfi kezében lévő tárgy nem ismerhető fel. Mivel kézben vitt kettős kereszt nincs a koronázási jelvények között, talán a szárról levett kettős keresztet ábrázolták. A felirat szerint (12. sz.) Draskovits Miklós által vitt országalma *latin* keresztje tévedés, mert az országalmán kettős kereszt van. Az ugyanennek a metszetnek az alapján készült rézmetszetű röplapon a koronázási kép egyszerűbb; kettős keresztet ezen sem ábrázoltak. Száztíz évvel később az I. József koronázásáról készült metszeten a kép előterében egy világi férfi korpuszos latin keresztet fog.³² A III. Károly koronázását ábrázoló sematikus metszeten a püspökök pásztorbotot tartanak, és kettős kereszt a koronázási érmeken sem látható.³³ A Mária Terézia koronázásáról készült metszeten a püspökök csoportjában sem hosszú szárú kettős, sem latin keresztet nem tartanak.³⁴ Koronázási érmeinek hátlapján hangsúlyosan ábrázolták a kettős keresztet, amelynek hosszabb szára van; más érmeinek a hátlapján a puttók egy hosszú szárú kettős kereszt-re girlandot aggatnak.³⁵ Az uralkodónő címereinek a kompozíciója: a cseh kétfarkú oroszlán jobb mancsában a kettős keresztet, baljával az osztrák hercegi címerpajzsot tartja.³⁶ Ugyanaz a hátlapképe II. Lipót és Ferenc királyok koronázási érmeinek is.³⁷ A II. Lipót koronázásáról készült színezett metszet jobb oldalán az egyházi asszisztencia csoportjában kettős keresztet emelnek magasra. A király eskütételéről készült³⁸ és az aransarkantyús vitézek

28 Coronatus 2015; Coronatio 2016; Pálffy 2014; Pálffy 2018; Pálffy–Teszelszky 2018; valamint az érem- és pecsétközlések (Takács 2011, Takács 2012) stb.

29 Coronatio 2016, 136.

30 Egy másik metszeten a főpapi csoport a kereszttel együtt hiányzik: Pálffy 2014, 58–59, (81–82. képek).

31 Miután már nem Székesfehérváron temették a királyokat, nem az eredeti jelvényeket, hanem a másolatokat hordozták. Így lehetett I. Ferdinánd 1565. évi gyászszertartásán is, amelyen a latin kereszt országmát vittek, bár ez a császári országmála is lehetett. Feltűnő a képen a rövid szárú jogar, amelynek nem a szokásos liliumvirág-alakú, hanem kerek, azaz gömbalakú fejezete van: Pálffy 2016, 10534. 1. kép.

32 Pálffy 2018, 352., ismeretlen mester rézkarca: Coronatio 2016, 140.

33 Coronatio 2016, 178.

34 Coronatio 2016, 208.

35 Coronatio 2016, 153–155., 121–124. számok.

36 Coronatio 2016, 208, 208–2016. számok.

37 Coronatio 2016, 225–228.

38 Coronatus 2016, 10–11.; Soós 2018, 475. 23. kép.

avatását ábrázoló metszeten³⁹ a kettős keresztet egy püspök tartja.⁴⁰ A kettős kereszt ábrázolása a XIX. században gyakori. Ferenc budai, a Mária Magdolna- (később helyőrségi) templomban tartott koronázását J. P. Kraft⁴¹ festette le, amelyen gróf Majláth József főkamara tartott kettős kereszt jelvényt.⁴² Egy másik metszeten mégis latin keresztet tartanak.⁴³ V. Ferdinánd koronázási menetében egy birétumos püspök latin keresztet visz.⁴⁴ Latin keresztet tartanak abban a jelenetben is, amikor Ferenc király megáldja a fiát; az ugyanerről az eseményről készült akvarellen mégis kettős kereszt látható.⁴⁵ A király egyházi esküjénél kettős keresztet fognak,⁴⁶ az egyik koronázási metszeten kereszt nem látszik,⁴⁷ egy másikon kettős keresztet tartanak.⁴⁸ A szabadtéri eskütételről készült metszeten a pódiumon álló főpap kezében (aki nem püspök) kettős kereszt van.⁴⁹ Az V. Ferdinánd koronázásán hordozott apostoli keresztről több feljegyzés maradt. Tudható, hogy a keresztet Haulik György pristina választott püspök⁵⁰ – tehát a szokás szerint a rangban legifjabb püspök – tartotta.⁵¹ Arról nem írtak, hogy ez latin vagy kettős kereszt volt-e. Ferenc József koronázásáról több kép ismert. A Kollartz Ferenc metszete alapján készült kisebb kivágatú litográfián a jobb szélén álló egyházi személy latin keresztet tart a kezében.⁵² Eduard von Engerth festményén Lipovniczky István választott arbei püspök rövidebb szárú kettőskereszt-jelvényt emel a magasba.⁵³

IV. Károly koronázása gazdagon illusztrált; a fényképeken és rajzokon⁵⁴ nem látható kettős kereszt. Hóman Bálint – nyilván IV. Károly koronázására figyelve – arról írt, hogy „a koronázáskor használt apostoli kereszt azonban ma is egyszerű hordozható kereszt”.⁵⁵ A IV. Károly koronázásáról készült sok fényképen kettős kereszt nem látható. A *Koronázási albumban* mégis azt írták,⁵⁶ hogy Walter Gyula címzetes püspök tartotta az „apostoli kettős keresztet”, holott a róla készült fényképen⁵⁷ az esztergomi kincstár ismert latin körmeneti

39 Decsy 1792, 570.; Coronatio 2016, 222.; Coronatus 2015, 46.; Soós 2018, 474. 22. kép.

40 Decsy 1792, 574.

41 Coronatio 2016, 235.

42 Cifka 1997, 50–51.

43 Coronatus 2015, 64.

44 Gödölle 2017, 8. kép.

45 Gödölle 2017, 13. kép.

46 Gödölle 2017, 11. kép.

47 Gödölle 2017, 20. kép.

48 Gödölle 2017, 21. kép.

49 Coronatus 2015, 50.

50 Később zágrábi püspök és bíboros lett.

51 Soós 2017, 51., 80.

52 Papp K. 1997, 82.; Coronatio 2016, 270.

53 Papp K. 1997, 86., 88. Lipovniczky I. a koronázás után, 1868-ban nagyváradi püspök lett. Doby Jenő E. Engerth festménye alapján készült rézmetszetén kettős keresztet tartanak a magasba: Coronatus 2015, 218.

54 Gödölle 2019.

55 Hóman 1917–21, 8.

56 Jákó János írta: Koronázási album 1917, 28.

57 Ius coronandi 2012, 78. IV. 8. kép.

keresztjét tartja, amit apostolinak neveznek.⁵⁸ Néhány képen mégis kettős kereszt látható. Ezeket a Tolnai Világlapjában közölték: koronázási rajzon,⁵⁹ egy képen, ahol a királyné indul koronázásra,⁶⁰ az „Éljen a király” képen.⁶¹ Pólya Tibornak a koronázási esküőről készült rajzán⁶² szintén látható, Csók István és Rudnay Gyula ugyanarról az eseményről készült képein latin keresztet tartanak.

A 19. és a 20. században Szent Istvánról készült festményeken a kettőskereszt-jelvényt ábrázolták.⁶³ Ismert nagyméretű 19. századi kettős kereszt alakú (magassága 44,5 cm) vörösréz zászlórúdvég is.⁶⁴ A kettős kereszt az ezredévi emlékműn jutott kimagasló szerephez: az oszlop tetején a Zala György által készített Gáriel főangyal-szobor jobb kezében a Szent Koronát, a balban a kettős keresztet emeli a magasba, összegezve az angyal hozta korona legendájának középkori hagyományát.⁶⁵ Kettős keresztet tart Szent István Stróbl Alajos várbeli lovasszobrán.

Hosszú szárú kettős keresztet a koronázási jelvények 1638-tól fennmaradt iratai nem tartanak számon.⁶⁶ 1929-ben a királyi vár pánccélkamrájában található tárgyakat a jelvényeket tartó ládában őrzött tárgyak kivételével átadták a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Az átadott tárgyról jegyzéket készítettek:⁶⁷ kettős kereszt nincs a felsorolásban. A Mátyás-templomból és az esztergomi bazilikából nem kaptam pozitív visszajelzést arról, hogy ott őriznék a keresztet. Ipolyi Arnold a jelvényekről írt monográfiájában a Decsynél látható kettős keresztet nem említette. Apostoli keresztnek az Esztergomban a prímási kincstárban őrzött XV. századi korpuszos latin keresztet nevezte,⁶⁸ amelyet a „legifjabb választott püspök viz közvetlenül az apostoli király előtt”. Az esztergomi székesegyház katalógusában Cséfalvay Pál ugyanazt a korpuszos latin körmeneti keresztet nevezte apostoli keresztnek,⁶⁹ amit Ipolyi rajzban közölt és így nevezett.⁷⁰ Ezt a Mátyás király uralkodása idején készített ötvösmunkát⁷¹ nevezte Franz Bock apostoli keresztnek.⁷² Arról azonban nincs más adatunk, hogy ezt a keresztet apostoli keresztnek hívták. Amint látni fogjuk, a koronázási szertartásokon hordozott kereszt neve a XV. század második felében még legációs kereszt volt.

58 Cséfalvay 1984, 27. szám, Ius coronandi 2012, 54., III. 2. sz.

59 Gödölle 2017, 249., 11. 6. kép.

60 Gödölle 2017, 252., 11. 53. kép.

61 Gödölle 2017, 255., 11. 31. kép.

62 Gödölle 2017, 261., 14. 7. kép.

63 Roskovics Ignác elveszett oltárképe, vázlata és Roskovics majolikaképei (Kat. Székesfehérvár 2013, 179, 392), Benczur Gyula: Szent István koronafelajánlása, Kat. Székesfehérvár 2013, 384., Stróbl Alajos Szent István-oltárszobra a budapesti bazilikában stb.

64 Kat. Székesfehérvár 2013, 362. 96. szám.

65 Váczy 1982.

66 A koronázási jelvények okmányai 2003.

67 A koronázási jelvények okmányai 2003, 117–122. 42–43. számok.

68 Ipolyi 1886, 215.

69 Cséfalvay 1984, 27. szám.

70 Ipolyi 1886, 215. Ipolyi szerint a korábbi kereszt elveszett: Ipolyi 1886, 215., 219.

71 Miskei 2014, 112–115.

72 Bock 1869, LXVI–LXVII.

Az újkori koronázásokon használt keresztről a narratív és a vizuális adatok végülis összhangban vannak, bár a szövegekből nem lehet mindig tudni, hogy latin vagy kettős kereszt-re vonatkoznak-e. Eleonóra Magdolna soproni koronázásának metszete kivétel, mert utána 110 évig a koronázási képeken nem látható kettős kereszt. Ez az ábrázolás lehet, hogy az apostoli cím megszerzésének az igényével függ össze. A kettős kereszt azután tűnik fel ismét, miután Mária Terézia megkapta az apostoli kettős kereszt előviteli jogát. Lehetséges, hogy a Decsy könyvében látható kettős kereszt ezután készült. Mindenesetre a királynő egyházpolitikai intézkedéseire, az új egyházmegyéek alapítására az apostoli cím megszerzése után került sor.

Az ábrázolások a hagyományos közfelfogást követik,⁷³ ami szerint az apostoli kereszt kettős kereszt.⁷⁴ A koronázási képeket készítő mesterek aligha tudták vagy nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy latin vagy kettős keresztet ábrázoljanak: a 19. században mindkettőt apostoli keresztnek nevezték. A kettős kereszt jelvénnyé az apostolság kifejezésére Ferenc József és Erzsébet koronázásáig a szertartásokon jelen volt. Hogy IV. Károly koronázásán hiányzott, annak oka lehetett.

A koronázási szertartáson több keresztet használtak. Közülük a legfontosabb az eskükereszt, mert az egyházi és a világi eskü a kezdetektől a szertartás része volt.⁷⁵ Ezért nem véletlen, hogy a XII. században készült koronázási eskükereszt az esztergomi érsekség tulajdonában máig megőrződött, és 1634-ben gondosan restaurálták.⁷⁶ A koraújkori koronázási leírásokban emlegetik a csók- vagy békekeresztet, amellyel a templom kapujában fogadták az avatandót, aki megcsókolta a keresztet. Ez a kereszt a 17. század elején készült. 1667-ben került Szelepcsényi György prímás tulajdonába, és szintén az esztergomi érsekség őrzi.⁷⁷ A harmadik apostolinak nevezett a hosszú szárra szerelt korpuszos körmeneti kereszt, amelynek a jelenlegi szárát Simor János prímás készítette 1875-ben,⁷⁸ keresztjét a XV. század második felére keltezik.⁷⁹ A koronázáson ennek a három keresztnek a használatát bizonyítja egy irat,⁸⁰ amelyben az esztergomi káptalan 1712-ben a prímástól kéri a koronázáshoz szükséges tárgyak kiadását a kincstárból. Ebben az arany eskükeresztet, a béke- vagy csókkeresztet, és a nagy ezüst körmeneti feszületet sorolták fel. Az utóbbi minden bizonnyal a körmeneti latin kereszt volt.⁸¹ Eszerint rövidebb szárú, ezüst kettős kereszt nem tartozott az egyházi szerelvények közé, noha a XVIII–XIX. századi koronázási ábrázolásokon látható, és Decsy Sámuel leírása és rajza létezését igazolta. Feltételezem: a rövidebb szárú ezüst

73 Ivánfi 1869, 10–21.

74 Podhraczký József számára az István koronázására küldött kereszt magától értetődően kettős kereszt volt (Podhraczký 1855, 177).

75 Bartoniek 1917.

76 Ius coronandi 2012, 53. III. 1.

77 Ius coronandi 2012, 54–55. III. 3.

78 Ius coronandi 2012, 54–55. III. 2.

79 Ipolyi 1886; Bock 1869; Cséfalvay 1984, 27. szám; Ius coronandi 2012, 54–55.

80 Ius coronandi 2012, 44. II. 3.

81 Ius coronandi 2012, 44. II. 32.

kettős keresztet csak azután készítették, miután a pápa Mária Teréziának engedélyezte az apostoli cím használatát. Mi lett ennek a kettős keresztnek a sorsa, nem tudjuk.

A körmeneti kereszt a középkorban

Nincs feljegyzés arról, hogy a legációs kereszt a koronázási szertartásokon az Árpád-korban vagy a XV. század közepénél korábban a koronázáson jelen volt-e. Bartoniek Emma Długosz leírását I. Ulászló koronázásáról úgy értelmezte, hogy a keresztet, mint az apostoli legáció jelvényét, a király kezébe adták.⁸² Nincs forrásunk, amiből ez megállapítható lenne. Tudva azonban a királykoronázásokon a ragaszkodást a hagyományhoz, és a három szerző egyöntetű megjegyzése miatt valószínű, hogy a legációs kereszt évszázadok óta jelen volt a szertartásokon. Olyan tárgy volt, amit nagy jelentőségűnek tartottak. Jelenléte a XV. század óta a koronázási szertartáson bizonyos. Elsőként Kottanner Jánosné⁸³ a csecsemő V. László koronázásának leírásakor jegyezte fel,⁸⁴ hogy a koronázáskor az egyes jelvényeket a név szerint felsorolt főurak vitték, ami az elbeszélést hitelesíti.⁸⁵ Ez a kereszt talán az 1527. évi, utolsó székesfehérvári koronázások után veszett el, ha Révay már nem tudott róla.

Kottannerné tettét nem az általában szokásos *rablás* szóval minősítem. Deér Józseffel⁸⁶ és Pálosfalvi Tamással⁸⁷ egyetértek, hogy a koronát a törvényes magyar király megkoronázására szerezték meg.⁸⁸ Kottannerné tudatában volt tette jelentőségének, jogosan emelte ki saját szerepét. A korona megszerzése a leendő király felkenésére páratlan esemény volt. Kottannerné a történetek fontosságát átérzve aprólékos gonddal örököltette meg az eseményeket. Feljegyzése a korban egyedülálló. Kottannerné tettét Hunyadi János sem ítélte meg negatívan, mert 1452 március 17.-én V. László királynak tett szolgálatai elismerésül a Po-

82 Bartoniek 1939, 40.

83 Született Wolfram Ilona, Wolfram Péter soproni polgár leánya, Székeles Péter özvegye és Kottanner János bécsi polgár felesége: Mollay 1938, 22–23. Kottanner Jánosné emlékiratáról: Mollay 1957; Mollay 1971; Csukovits Enikő in: Kat. Sigismundus 2005, 506–507.; Kis 2021; Papp 2023.

84 Bartoniek 1917, 26., 29.

85 Kottannerné a jelvények hordozásáról a Szent-Péter templomból való elvonuláskor írt: *dann al-lain der edel grav der Vlrich Zily der rait, Darumb wenn er must die Heiligen kron fueren vnd halden ob dem haupt des edelen Kungs, Darumb daz es yederman sech, daz es die Heilig Kron was, die dem heiligen Kung sand Steffan vnd andern Kungen zu Ungerem ist auf gesezt Warden. vnd grav Bärtelme der trueg den Apphel Vnd ain Herczog von Lynndbach, gennant der Seczytamesch, der trueg das Zeppter. man trueg auch vor dem edelen Kung ainen legaten stab, Darumb daz kain von Vngerem zu lehen hat von dem Heiligen Römischen Reich. man trueg jm mit das swert, da man sein gnad mit zu ritter het geslagen. Denkwürdigkeiten* 1971, 28.

86 Deér 2005, 191.

87 Pálosfalvi 2018, 134., 163–164.

88 A történeti körülményekről: Pálosfalvi 2018; Papp 2023.

zsony megyei, a Csallóközben lévő Kisfalud falut⁸⁹ ajándékozta a Kottanner házaspárnak⁹⁰, amit 1466-ban és 1470-ben Mátyás király megerősített.⁹¹

Mollay Károly szerint a jelvényhordozás elbeszélése az egyetlen hely, ahol Kottannerné nem mondott igazat, mert csak a Szent Koronát szerezte meg.⁹² Kottannerné azonban jól tudta, hogy a többi jelvény Visegrádon maradt. Miért kellett volna feljegyeznie, hogy a többi nem a szokásos koronázási tárgy? A leglényegesebbeket tudta és leírta: a szertartáson a Szent Korona a legfontosabb, nélkülözhetetlen tárgy és az érsek Székesfehérváron vezeti a szertartást és koronáz. A bazilika kincstárában nyilván voltak olyan tárgyak, amelyekkel a Visegrádon maradt jelvényeket helyettesíteni lehetett. A rendek oklevelében, amelyet Ulászlónak, akkor még Lengyelország királyának 1440 június 29.-én írtak,⁹³ olvasható: Erzsébet királyné „az eddig [...] megtartott szokás megsértésével, valamennyi szent felszerelési tárgy távollétében, mert hiányzott első királyunk Szent István kardja, jogara, országalmája és legáció keresztje [...] az alig három hónapos csecsemőt az ellopott koronával megkoronázta”.⁹⁴ A Szent Korona közjogi jelentőségét jól mutatja, hogy később V. László koronázását hitelesnek tartották, I. Ulászlót pedig nem.⁹⁵

Kottannerné *ainen legaten Stab*-ról írt.⁹⁶ Hogy a *Stab* kereszt volt, az az idézett 1440. évi oklevélből bizonyos. A *Stab* elnevezésből lehet arra gondolni, hogy nem egyházi használatú körmeneti keresztnek, hanem jelvénynek tartotta. Hogy mit jelképezett ez a kereszt, arról Kottannerné másként írt, mint Jan Długosz és Philippus Callimachus.⁹⁷ A kereszt *legatusi* elnevezése azonban mindhármuk elbeszélésében azonos. Długosz I. Ulászló koronázásáról

89 *pro multimodis fidelitibus et fidelium seruiciorum gratuitis meritis Nobilium Johannis Kottanner ac domine Elene Kottannerin consortis eiusdem, que ipsi et specialiter annotata domina Elena serenissimo principi domino Ladislao Regi Domino nostro naturali locis debitis et temporibus semper opportunis, non curando prospera scilicet et aduersa, exhibuissent et impendissent, ... possessionem Regalem Kysfalwd vocatam in Comitatu Poson. in districtu Challocke existentem et ad Castrum posoniense pertinentem.* Idézte: Kanuz 1863, 791. A falut 1469-ben *Nobiles de Kisfalud a. n.* Kispotunként említik; Makkai 1947, 131.

90 Knauz 1863, 791–792.; Mollay 1957, 2. Az oklevél őrzési helye és adatai: Kis 2021, 64.: Szlovák Nemzeti Levéltár, Slovenský národný archív, Pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltára 3–2–7. Nem tartom valószínűnek, hogy Hunyadi János az ajándékozással V. Lászlónak akart volna a kedvére tenni. Fgyelemreméltó Pálosfalvi Tamás gondolat kísérlete: 2018, 163–164.

91 Mollay 1957, 3. A Mátyás király általi megerősítés forrása nem ismert.

92 Mollay 1979, 90.

93 „Ezért Ulászló királyurat egy másik régi művű aranykoronával kell megkoronázni, apostoli királyunknak és védőszentünknek, Szent István királynak fejereklyetartóján lévő [...] koronával [...] És a koronázáskor Ulászlót felruházva [...] első szent királyunknak mindazokkal a jelvényeivel és ruháival, felajánlva neki és kezébe adva a kardot, jogart, országalmát és a szent király apostoli keresztjét”. Benda–Fügedi 1979, 66–72. A fordítás egy lényeges helyen pontatlan, mert a *crux legationis*-t apostoli kereszttel fordították. A herma koronájának lehetséges későbbi sorsáról: Tóth 2024, 392.

94 Kovachich 1790, 238.: *absentibus etiam omnibus apparamentis sacris, nec non Gladio, Sceptro, Pomo, et Cruce Legationis Sanctissimi Stephani primi Regis nostri*, lásd: Mályusz 1957, 76. és a rendek július 17.-én írt oklevelében is, Mályusz 1957, 77. 131. jegyzet, Deér 2005, 230. 206. jegyzet.

95 Lásd Bölöny József összegzését: Bölöny 1978, 358.

96 Ipolyi 1886, 214. idézi és megjegyezte, hogy ez a pápa által küldött kereszt volt.

97 Długosznak ezt a helyét a Szent István-mellszobor fejéről levett koronával kapcsolatban Knauz 1863, 790. már idézte.

feljegyezte:⁹⁸ a királyt „felékesítették saruval avagy szandállal, cipővel, paláستtal, albával, övvel, stóával, manipulariummal, két dalmatikával, két karkötővel, mellvérttel, süveggel, a követi kereszttel, jogarral, zászlóval, kerek almával, illő jelzések és imák mellett. Mindezekről az ékességekről, mivel a kortól megviseltek voltak – az első király, István koronázására készültek volt és megőrizték eddig a napig [...] A követi keresztet pedig, azt állítják, azért alkalmazzák Magyarország minden egyes királyának a koronázásán, mert ezt a keresztet *ebben a formában*, úgy hírlík, ennek az első Szent István királynak engedte át a pápa, hogy megtisztelje vele azt, aki rávette a magyar népet, hogy fogadja el a katolikus hitet, azzal a feltétellel, hogy legyen meg a joga királysága püspökeinek a székesegyházaikba való beiktatást előmozdítani”. Długosz nem kettős keresztről írt, de az „*ebben a formában*” megfogalmazás talán nem egy szokásos latin keresztre, hanem a kettőskereszt-formára vonatkozik. Callimachus szerint is a kereszt az uralkodó apostoli jogát jelentette a püspökök jelölésére.⁹⁹ Długosznál és Callimachusnál a „legációs kereszt” elnevezés a főkegyúri joghoz kapcsolódik, Werbőczynél korábban.

Kottannerné másként értelmezte a hosszú szárú keresztet, mint a két történetíró. Szerinte az ország függetlenségét jelenti. *man trug auch vor dem edelen Kung ainen legaten stab, Darumb daz kain von Vngeren zu lehen hat von dem Heiligen Römischen Reich*: a király nem hűbérként bírja az országot a Szent Római Birodalomtól.¹⁰⁰ A kereszt „legátusi” elnevezését és annak értelmezését Kottannerné bizonyára a királyi udvarban hallotta. Kottannernénak kétségtelenül volt érzéke a jelképekhez és tájékozott volt. Nemcsak a Szent Korona, hanem a színek jelentőségét is ismerte. Jellemzőek a szavai, amikor a csecsemő László trónusának burkolására általa kiválasztott anyagok színéről írva¹⁰¹ kiszólt az olvasóhoz:¹⁰² „Nos figyeljete, hogy a vörös és a fehér szín nem véletlenül került össze”. Kérdés lehet, hogy valójában mire gondolt? Hiszen az apa, Albert király, ezen a néven az V., osztrák herceg és László szintén osztrák herceg volt. A hercegség színe a vörös-fehér-vörös volt. Kottannerné az eseményből következőleg nyilván a magyar színekre hivatkozott.¹⁰³

98 *Legacionis autem crux ideo singulis regibus Hungarie in coronacione attributi asseritur, quod crux ipsa eadem in specie ipsi regi primo sancto Stephano fertur summum pontificem ad honestandum illum, qui gentem Hungaricam ad fidem catholicam suspiciendam induxerat.* Długossius 2011, 241–242. (Fehér Bence fordítása.)

99 Callimachus 1746, 464. *Ornato deinde sacris induviis, crucem in primis tradit, per quam significari volunt, ius Apostolicae legationis, in designandis episcopis, ab ipso initio regibus Hungariae permissum, ab Romano Pontifice. Deinde sceptrum, pomumque aureum te vexillum, regia insignia, exhibet.*

100 Mollay 1971, 50. Kottannerné szövegéről írtam: Tóth 2014, 90. 116. jegyzet.

101 Mollay 1971, 49. *Denkwürdigkeiten 1971, 27, Nu merkcht, daz aber dy varb rat vnd weis vnuergebens zu einander kam.* Ismereteim szerint az Árpád-ház vörös és fehér (ezüst) színeit a legkorábban Magyarországon Kottannerné jegyezte fel. Itáliában 1295-ben a Giovanni Villani krónikájában olvasható, hogy Martell Károly kíséretében a lovagok pajzsán a liliomot vörös és ezüst színek szegélyezték (Villani 1909, 101.; Bárczay 1897, 385.; Döry 1917, 31. 3. jegyzet). Lásd még Kis 2021, 63.; Bertényi 1989, 130.

102 Felhívta rá a figyelmet: Kis 2021, 59–60. Hasonló szófordulat többször előfordul az emlékiratban.

103 I. Mátyás pecsétjeinek zsinórja 29 esetben vörös-fehér-zöld sodrású: Kumorovitz 1932, 19. 213. jegyzet.

Kottanerné értelmezése a legátusi keresztről szokatlan tartalmat őrzött meg. Az elbeszélés a saját megfogalmazása, de nyilván nem a saját ötlete volt. A XV. század közepén Kottannerné elbeszélésének egyrészt semmi értelme, másrészt ezidőből a két történetíró indoklását ismerjük, amelyek azonosak Werbőczy értelmezésével. László apja, Albert ugyan német király volt, korábban Zsigmond szintén. Ha ezért az udvari elit körében fel is merült a függés lehetősége, miért éppen a hordozható keresztről gondolták, hogy az Magyarország függetlenségét jelenti? Kottannerné állítása magyarázatra vár. A válaszhoz közelebb jutunk, ha figyelembe vesszük I. István királlyá szentelésének a körülményeit.

A legációk kereszt eredete

1001-ben az Itáliából érkező küldöttség magával hozta a *litterát*, a pápai felhatalmazást.¹⁰⁴ Hartvik szerint¹⁰⁵ a pápa „Azonfelül keresztet küldetett a királynak mintegy az apostolság jeleként (c. 9.) [...] Elhozták az apostoli áldás levelét a koronával és a kereszttel együtt... (c.10.)”. Hartvik közlését arra hivatkozva szokás hiteltelennek tartani, hogy a püspök a Kálmán-kori aktuális egyházpolitikának akart megfelelni.¹⁰⁶ Hangsúlyt az kapott, hogy a pápától vagy a császártól érkezett-e a korona;¹⁰⁷ a kereszt jelentősége pedig elsikkadt a kutatásban.¹⁰⁸

Az Árpád-kori körmeneti kereszték száráról alig tudunk valamit, mert csak a rászerelt kereszték és I. András sírköve maradtak meg. A használat módjára sokatmondó az al mádi monostor 1121. évi alapítólevelének egyháziszerelvény-felsorolása:¹⁰⁹ *Cruces auree III, ex his una magna habens pedem argenteum; due processionales cum lanceis deargentatis*. A három kereszt közül a két körmeneti keresztkez ezüstözött lándzsaszár tartozott. Ha II. Szilveszter pápától lándzsára szerelve érkezett a kereszt, akkor érthetőbbé válik, hogy III. Henrik császár a ménfői csata után miért Rómába küldte Aba Sámuel lándzsáját.¹¹⁰

104 Nagy Legenda, c. 9., SRH II 384. A *littera* szóval a pápai dekrétumot jelölték: Szuromi 2012, 56.

105 SRH II 414. c. 9: *Crucem insuper ferendum regi, velut in signum apostolatus misit*, c. 10. *Benedictionis ergo apostolice litteris cum corona et cruce simul*.

106 Gerics 1981, 187.

107 A „koronaküldés” kérdéskörét összefoglalta Thoroczkay 2020, 27–34, ebből látható, hogy a felkenés ellenében a koronának mint tárgynak súlypontba helyezése mennyire tévútra vezette Tóth Zoltántól Gerics Józsefig és Györffy Györgyig a kutatókat.

108 A Hartvik-legenda kutatástörténetét összefoglalta Thoroczkay Gábor: A Harttvik-legenda a századi történetírásban. *Fons*, 10. (2003) 21–64.

109 DHA I nr. 151, p.413, Szentpétery 1927, 363.

110 Arnulphus archiepiscopus Mediolanensis, (+1085 körül), *Rerum sui temporis*, I. III. c. 6. *Gombos Cat. 693, p. 310. Cuius unum insigne trophaeum aurata indicat lancea, Ungrorum regi violenter extorta et Rome in apostolorum templo suspensa*; Bonizo, episcopus Sutriensis (+ 1091), *Liber ad amicum* L. IV., *Gombos Cat. 909, p. 421. capta est et Ungarici regis lancea, quae per eosdem nuntios Romae delata est, et usque hodie ob signum victoriae ante confessionem beati Petri apostoli apparet*.

Az egyházszervezés és a koronázás időrendjéről a jól tájékozott – hiszen a Vajk név csak nála maradt meg – Merseburgi Thietmar püspök tömören, de világosan fogalmazott,¹¹¹ a koronát és a benedikciót említve: *Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem excepit*. Egyháztartományt csak pápa alapíthatott,¹¹² és az ennek élén álló érsek végezhetett koronázási szertartást.¹¹³ A végrehajtáshoz két pápai engedélyre, illetve felhatalmazásra, az egyháztartomány megalapítására és az érsek kinevezésére volt szükség,¹¹⁴ ezek nélkül a koronázást nem lehetett végrehajtani.¹¹⁵ A koronázási szertartást három püspök végzi. Ezért a koronázást meg kellett előzni az egyháztartomány létrejöttének, hogy legyen koronázó érsek és két püspök; ez néhány püspökség alapítását vagy püspökének a felszentelését jelenthette: a II. Szilveszter pápa által küldött *littera* tartalmát nem ismerjük.¹¹⁶ Az oklevélben az egyháztartományt néven kellett nevezni. Kérdés, hogy Rómából nézve az alapítására milyen formában volt szükség? Ugyanis II. Hadrián pápa (867–872) Metódot Sirmium székhellyel *Pannonia* érsekévé nevezte ki; a megnevezést pápai levelek sora használta.¹¹⁷ A név nem szokatlan, mert az egykori Római Birodalom területén fekvő egyháztartományok az egykori római provinciák nevét gyakran megtartották.¹¹⁸ Ezzel összhangban a székhely nevét szintén a római császárkorból vették, mert Sirmium egykor igazgatási központ volt.¹¹⁹ 1000 körül a Szentszék számára nyilvánvaló volt a *Pannonia* nevű egyháztartomány

111 Thietmar, Chron. IV. 59.

112 Erdő 1991, 36. Az egyházkormányzati kérdéseket összefoglalta: Erdő 2001, 173–181.; Koszta 2013, 71.

113 Kik voltak a koronázó érsek püspök társai (mert a szertartást három püspöknek kellett végezni)? Ugyanez vonatkozik az első püspökök felszentelésére is, amit szintén három püspöknek kellett végrehajtani. Magyarországon István koronázásakor az érseken kívül aligha volt még két felszentelt püspök. Ebben az összefüggésben kell figyelembe venni Asztrik vitatott értelmezésű felszentelési helyét is, amelyet a *Passio Sancti Adalberti episcopi et martyris* tartott fenn, *qui postea archiepiscopus ad Sobottin consecratus est*: MGH Scriptores XV:2, Hannoverae 1888; Thoroczkay Gábor in: SzKK 15, 1999, 100–101. A szöveg értelmezése vitatott. A német kutatók és Erdő Péter (Erdő 1991, 32–43.; Erdő 2001, 177, 22, jegyzet) a felszentelés helyének tartják Sobottint, a magyar kutatók pedig az érsek székhelyével kísérelték meg azonosítani. Az eltérő véleményeket az *ad praepositio* körültekintő vizsgálatával Thoroczkay 2003 összefoglalta; ő a felszentelési helyként értelmezte, de ezt Esztergommal tartotta azonosíthatónak. Ha tekintettel vagyunk az első püspökszentelések személyi adottságainak a nehézségeire, akkor szóba jöhet a sziléziai Sobottin (Sobótka – Zopten), és szükségtelen Esztergommal vagy más magyar helységgel való azonosítással kísérletezni.

114 Az 1000 körüli egyházszervezési lehetőségeket, és ebben a pápa és az uralkodó szerepét, különösen I. István ezirányú tevékenységét összefoglalta: Erdő 1991, 32–42.

115 Lengyelországban létrehozták az önálló egyháztartományt, de azt nem követte Boleszló koronázása. Ahhoz, hogy Luxemburgi IV. Károly Csehország királyává koronáztassa magát, a prágai püspökséget le kellett választani a mainzi érsekségtől, azaz a birodalmi egyházszervezetről. Ezért VI. Kelemen pápa 1344-ben a prágai püspökséget érseki rangra emelte; lásd még Tóth 2022, 51.

116 DHA I 1.

117 MGH Epistolarum T. VII, Karolini aevi V. 873: Nr. 15., 16., 280–281. Nr. 18., 283., Nr. 22., 285., Nr. 23. 286.; 879: Nr. 200., 201., 202., pp. 160–161. Kosztolnyik 1997, 215–217.

118 Vö. Erdő 2007, 19.

119 A 9. században Sirmium a Bizánci Császársághoz tartozott; Sirmium megnevezése a korábbi, Justinianustól III. Leó császár uralkodásig tartó római egyházi joghatóság (Brehier 2003, 472.) igényét fejezte ki. Metód kinevezése idején Sirmium bolgár fennhatóság alatt állt.

létezése; ennek megújítására és érsekének a kinevezésére volt szükség. Ha Metód kinevezésével Róma 400 év után felújíthatta a 4. századi egyházszervezetet, akkor ezt a honfoglalást követően, alig több, mint 100 év múlva, ezen a néven ismét miért ne tehette volna meg?

Figyelemreméltó, hogy az egyháztartomány neve azonos I. István országának a nevével¹²⁰: a királyság legkorábbi, hivatalos elnevezése Pannonia volt. I. István koronázáskor készült aranyérmére és Szent László uralkodásáig a következő uralkodók érmeinek a hátlapjára a Pannonia nevet verték rá.¹²¹ A Pannonia név nem a Szentszék, hanem a magyarok számára jelentett újdonságot.¹²² A nyugati forrásokban a Pannonia elnevezést korábban főként a 9. századi eseményekkel kapcsolatban használták.¹²³ A földrajzi tulajdonnév tudós ismeretének azonban nem lehet a következménye a Pannonia név – amely később az ország ismert és használt neve maradt – hivatalos használatba vétele.¹²⁴ Különleges eset, hogy az országnév nem a nép nevével, hanem az elfoglalt terület egy részének a nevével egyezik.¹²⁵ A tulajdonnév – az egykori római provincia neve – felhasználásának a jelentőségét mutatja, hogy ez időben Európában érmén országnevet feltűnően ritkán említenek.¹²⁶ A Pannonia név használata az ország neveként akkor érthető, ha I. István számára a név különösen fontos volt, annak ellenére, hogy a nevet a honfoglalók aligha ismerték. Ha az egyháztartományt Pannoniának nevezték, az indokolhatja a név használatba vételét.¹²⁷ A Pannonia elnevezés segíthet értelmezni az országnevet, legalábbis érdemes ehhez figyelembe venni.

A Pannonia név elvezethet a kalocsai érsekség létrehozásához is, amelynek az alapítási körülményei ismeretlenek.¹²⁸ Magyarázatra szorul, hogy a szokással ellentétben miért két érsekség alakult az országban. Fontos látnunk, hogy az eddig kifejtett vélemények csak a hazai lehetőségeket vizsgálták.¹²⁹ A Szentszék szempontja más is lehetett. Az egyház öt-hat száz éves kormányzati gyakorlattal rendelkezett, ha pedig a római császárkori előzményeket figyelembe vesszük, akkor ezer évvel.¹³⁰ Az egykori római provincia méreteiről és határa-

120 A Pannonia névről írtam: Tóth 2012; Tóth 2024.

121 Kovács L. 1997, 239–242; Tóth 2004, Tóth 2024.

122 Meglepő Richard Marsina vélekedése, aki szerint *translatio sedis* történt: a Szentszék a „nagymorva” időszak nyitriai püspökségét helyezte át, ill. újította fel (Marsina 1993). Egy püspökség „áthelyezéséből” nem lesz egyháztartomány. A felvetést Vincent Múcska sem fogadta el: Múcska 2005, 27.

123 Tóth 2025.

124 Tóth 2024.

125 Értelmezésre vár, hogy pecséteken és a 11. századi oklevelek uralkodói titulátúrájában miért inkább a népnevet használták, bár az oklevelek esetében a későbbi átírások miatt szóba jöhet a titulátúra javítása.

126 Tóth 2024: I. Boleszlav (992–1025) dénárán olvasható a *Prince(p)s Poloniae*; Gumowski 1960, 13. Taf.I:3.

127 Kovács László Péter királyhoz kapcsolta a Pannonia név meghonosodását (Kovács 1997, 239.). Mivel I. István aranyérmén már olvasható, a névhasználat kezdetét korábbra kell keltezni: Tóth 2025.

128 A kalocsai főegyházmegye bőven tárgyalt és érvekkel sokoldalúan megvilágított alapításával nem foglalkozom; az alapítás okául egy új szempontot jegyeztem meg.

129 A lehetőségeket Koszta László körültekintően összefoglalta: Koszta 2013, 11–32.; Thoroczkay 2016.

130 Lásd a császárkori városi territoriumokat, mint az egyházmegyék előzményeit: Tóth 2021. A ké-

iról Géza fejedelem és István udvarában semmiféle ismeret nem volt. Valószínűleg Rómában sem ismerték ugyan térkép szerint Pannonia kiterjedését, de mivel római császárkori tartományneveket használtak,¹³¹ tudhatták: a Római Birodalom határa a Duna volt. Pannonia azon belül feküdt, de István országa keletebbre jóval messzebb terjedt el. Ha Rómában az egykori provincia nevével alapították meg az egyháztartományt,¹³² szükségesnek tarthatták a Dunától keletre fekvő országrészben egy másikat is létrehozni. Az eljárás a királyi udvar számára szokatlan és meglepő lehetett. Ezzel magyarázható lenne a kalocsai érsekség alapítása körüli bizonytalanság és értetlenség, ami jellemzően fejeződött ki Hartvik egyházjogilag képtelen magyarázatában Sebestyén érsek vakságáról és áthelyezéséről.

Kottanner Jánosné közlését a legációk kereszt jelentéséről a következőként értelmezem. A királyi udvarban kellett léteznie olyan hagyománynak, amely a legációs keresztet az ország függetlensége jelének tartotta. Ez a vélemény akkor érthető, ha a kereszt küldését és a független egyháztartomány létesítését figyelembe vesszük. A 9. században a pannon egyháztartomány létrehozása azt jelentette, hogy a Dunántúl egyházi joghatóságát Róma a területileg szomszédos, ezért illetékesnek számító salzburgi érseki tartománytól a saját hatáskörébe vonta. 1000 körül a metropolia felújítása egyrészt biztosította a terület leválasztását és elhatárolását a szomszédos salzburgi egyháztartománytól, másrészt az érsek kinevezésével lehetővé tette a felkenés és a koronázás szertartásának végrehajtását a Szent Római Birodalomtól függetlenül.¹³³ A pannon egyháztartomány létrejöttének a jelentősége jól látszik a Pilgrim-féle oklevélhamisításokból, amelyekben a passauai egyház, illetve vég eredményben a birodalom részéről a Dunántúlra vonatkozó ősi egyházigazgatási jogokat megkísérelték igazolni.

István királyavatási szertartása II. Szilveszter és III. Ottó egyetértése nélkül aligha mehetett volna végbe.¹³⁴ A császár Magyarországot illető terveiről annyit biztosan tudunk, hogy III. Ottó másképpen tervezte birodalma kapcsolatát Lengyelországgal és másként Magyarországgal. Ez vitathatatlan abból a tényből, hogy Lengyelország megkapta ugyan a gneznói érsekség alapításával az önálló egyháztartományt, de Boleszló mégsem lett felkent király, István viszont az lett. Az ún. gneznói aktus – miszerint III. Ottó levette a koronáját, és Boleszló fejére tette – minden ezirányú vélemény ellenére sem jelentett királlyá avatást, *mert különben Boleszló a halála előtt nem kenette fel és koronáztatta volna meg magát*. Ez Hartvik koronaküldési elbeszélésének az igazságát bizonyítja. Magyarország számára a „csillagóra” eljöttére alig két év állt rendelkezésre II. Szilveszter megválasztása (999. április 2.) és a császár halála (1002. január 24.) között. III. Ottó terveit három körülmény befolyásolhatta: az Árpádok országának nagy területe, szomszédsága a Bizánci Birodalommal, valamint az,

sőantik és egyházi kontinuitásról általában és részletesen: Angenend 2008, Angenend 2009.

131 Ewig 1964, 101.; Erdő 2007, 19.

132 Hogy milyen problémákat okozott az egykori római tartományi igazgatás figyelembevétele, arra lásd az Erdő Péter által közölt példát: Erdő 2007, 10, 19.

133 A felkenés jelentőségéről Canning 2002, 85–91.

134 A koronázás és a koronaküldés problémakörét összefoglalta: Deér 2005, 168–171.

hogy István király úrrá lett a belső ellentéteken.¹³⁵ Az, hogy a szász dinasztíának jól átgondolt tervei voltak István országával kapcsolatban, a család leányának, Gizellának a házassága alapján bizonyos. A Liudolfok hercegnői birodalmi előkelőkhöz és külföldre csak a Cape-tingekhez (három esetben) mentek feleségül, heten pedig apácák lettek Gandersheimben (6), illetve Quedlinburgban (1). A szász dinasztíában rendkívüli esemény volt a házasság Istvánnal, egy neofita kereszténnyel. A császári család tagjával kötött házasság presztízst jól mutatja Anonymus Gallus¹³⁶, aki II. Mieszko feleségét III. Ottó császár hűgának nevezte, holott Richeza Ezzo lotharingiai hercegnek és a császár Matild nevű hűgának volt a lánya.

I. István király az egyházszervezésre legációk felhatalmazást kapott.¹³⁷ A Rómából érkező kereszt¹³⁸ István király számára egyházszervezési jogosítványokat biztosított. Az egyház-tartomány pápai alapítása után a püspökségek létrehozásának engedélyezésére a korabeli gyakorlat szerint nem volt szükség.¹³⁹ A hosszú szárra tűzött körmenti keresztnek (*crux processionalis*) nagy jelentőséget tulajdonítottak, mert *felségjelvénynek választották*. Az egyház-kormányzati kinevezések és tisztségek azonban nem voltak örökölhetők, noha az Árpád-ház kihalása után a magyar királyok¹⁴⁰ egyre inkább így értelmezték¹⁴¹ és a főkegyúri jogot vélték vele igazolhatónak.

Kottanner Jánosné emlékiratának feljegyzése lényeges történeti közlés. Magyarország függetlensége a Szent Római Birodalomtól 1024, II. Henrik császár halála és a szász dinasztia után vált időszerűvé. A pápától kapott kereszt ekkor kaphatott különleges jelentőséget. Ebben az összefüggésben értelmezhető a II. Ottó császártól kapott lándzsa eltűnése a magyar felségjelvények közül, ami Magyarország és a birodalom kapcsolatának a változását jelzi.¹⁴² Az 1031-ben készült miseruhán I. István kezében még lándzsa van. Ennek a lándzsának csökkent jelvényi szerepét az mutatja, hogy szokatlan módon a vértanúk is lándzsát tartanak. Az attribútum használatát elősegíthette, hogy a vértanúsorban álló Szent Györgyöt valóban lándzsával szokták ábrázolni. E tekintetben szükséges a Géza fejedelemtől Kálmán királyig tartó időszak történetét, különösen az uralkodói jelvények, szimbólumok és beiktatási szertartások figyelembevételével újragondolni. Ezeknek az eseményeknek és a kapcsolódó tárgyi emlékeknek – beleértve a felettebb szokatlan, uralkodónév nélküli *lancea regis* feliratú érméket is – a vizsgálata pontosabbá teheti Magyarországot és a császárság kapcsolatának a megismerését. Kutatni érdemes azt is, hogy a 12–15. században milyen események segítették elő a Kottannerné véleményének a fennmaradását.

135 Szovák Kornél hangsúlyozta Koppány leverésének jelentőségét a koronázás megvalósulásában: Szovák 2018, 564–565., 7.

136 Gall Névtelen 2007, 1:17, 128.

137 Fraknói 1895, 7–8.; Karácsonyi 1891, 211–212.

138 Kumorovitz 1941, 54. A keresztről lásd még: Tóth 2014.

139 Erdő 1991, 35.; Erdő 2001, 177.

140 Szuromi 1999, 396.

141 Bonfini 1941, II. tized, I. könyv 135–150., Bonfini 2019, p. 278–279.

142 A jelvény eltűnése: Székely 2001, 27.

Hartvik hitelessége

Hartvik elbeszélését és bővítésének lényegi mondanivalóját, a koronázást és a kereszt küldését nem lehet meg nem történné tekinteni.¹⁴³ A Nagy Legenda bővítésének módja felismerhető: Hartvik a legenda 9. fejezetének néhány szavas tömör, de a lényegét tartalmazó részét (elhozták az apostoli áldás levelét: *benedictionis apostolice litteris allatis*) „dramatizálta”: a bővítés hűen követi az egykori eseményeket akkor is, ha a lengyel király nevét Hartvik rosszul tudta.¹⁴⁴ Boleszlónak valóban nem sikerült a „korona” megszerzése,¹⁴⁵ azaz a felkenés pápai engedélyeztetése: nem kapta meg a „koronát”. A Nagy Legenda (c.11.) I. István „apostoli” megnevezését már tartalmazza:¹⁴⁶ „Múltán nyerte hát el a birodalma határain belül az *apostol* nevet – *Merito igitur infra terminos sue dominationis nomen adeptus est apostoli*”. Az *apostoli* jelzőt nem Hartvik kezdeményezte, hanem a Nagy Legenda szövegében a pápa szavait bővítve dialogizálta,¹⁴⁷ kifejtette a jelző tartalmát. I. István *apostoli* megnevezése szokásban maradt,¹⁴⁸ de a középkorban a királyok titulájukban az *apostoli* jelzőt nem használták.

Nem Hartvik állításának hitelessége a kérdés, hanem az: miért nem az időrendnek megfelelő Boleszlót, hanem Mieszkót említette, ami Boleszló apjának és fiának volt a neve. Boleszló nevét a magyar források nem ismerik. II. Mieszkót a Krónikakompozíció¹⁴⁹ és Kézai¹⁵⁰ is említette: Vazul fiai hozzá menekültek, és I. Béla Mieszko lányát vette feleségül.¹⁵¹ I. Géza és I. László az ő fiai, Kálmán az unokája volt. Ezért Kálmán király udvarában érthető a Mieszko név ismerete. Csakhogy II. Mieszko 1034-ben meghalt, és 1058-ig Kázmér volt a feje-

143 Hasonlóan gondolta Szabados 2011, 282.

144 Tóth 2024.

145 II. Henrik császár megakadályozta, hogy Boleszló követi kérésükkel eljussanak a pápához: *Imperator autem Heinricus Busclavi consilium non ignorans, undique vias custodiri praeceperat, ut, si Busclavus Romam nuntios mitteret in eius ilico manibus devenirent*. Vita s. Romualdi fundatoris ord. Camaldulensium auctore Petro Damiani c. 28–29. MGH Scriptores IV, 852–853., Gombos Cat. 5083. p.2573.

146 SRH II 386. Legendák 2004, 23.

147 Adriányi Gábor a pécsi alapítólevél *apostol* megjelölését is idézte (Adriányi 1991), talán Fraknói 1895 nyomán. A *Stephanus rex et apostolus regni Hungariae* szavak csak a II. András-kori hamis átirásban olvashatók: DHA 9/I. p. 54.

148 1351. dec. 11. Nagy Lajos decretumában: *per sanctissimum Stephanum Hungarice gentis regem et apostolum*, Decreta regni p. 128.; 1440. július 20. I. Ulászló decretuma: *alia corona beatissimi regis Stephani apostoli et patroni regni in theca reliquiarum capitis eiusdem alta veneratione conservata*, Decreta regni p. 310.

149 Képes Krónika c. 78. (2004, 52.): Mieszko lengyel fejedelem kegyesen fogadta őket, SRH I. 334, 13–14.: *a Misca duce Polonie benigne sunt suscepti et honorati*.

150 Kézai c. 5. *Miska a lengyelek fejedelme barátságosan fogadta őket* (Kézai 1999, 112.); SRH I 177, 4.: *a Misca Polonorum duce amicabilem sunt recepti*.

151 A családi kapcsolatokról és az időrendről: Font 2018, 73–86.

delem. Kérdés: mikor és kihez menekültek Vazul fiai és mikor tartózkodtak Lengyelországban? Pauler Gyula¹⁵² és Veszprémi László¹⁵³ az eseményt Kázmér uralkodására tették. Ez esetben Kézai és a Krónikakompozíció szerzője ugyanúgy eltévesztette az aktuális uralkodó nevét, mint Hartvik. Ezért Hartvik elbeszélését sem lehet a névtévesztés miatt hiteltelennek tartani.

Nem kérdés, hogy a kereszt valóságos tárgy volt-e. Létezését és jelentőségét, valamint Hartvik szavahihetőségét bizonyítja, hogy már I. András tihanyi sírkövére hosszú szárú keresztet faragtak rá.¹⁵⁴ A pápától Istvánhoz érkező keresztre Hartvik kereszt- említése nélkül is következtetni kellene egyrészt a később adatolt *legációs* elnevezés, másrészt I. András sírköve alapján. Az átfaragott, egykori római szarkofág oldalát a kereszt méretéhez keskenyre alakították.¹⁵⁵ Noha az I. István és utódai által veretett érmék hátlapján az egyenlő szárú kereszt a nyugati birodalmi mintákat követi, I. László egyes érméinek a hátlapján a hosszú szárú körmeneti keresztet ábrázolták.¹⁵⁶ A körmeneti keresztnek kevéssel később újabb emléke maradt a székesfehérvári királysírban:¹⁵⁷ a férfváz mellett fekvő latin keresztet a köpűs végével hosszú szárra lehetett szerelni.¹⁵⁸ A kereszt felségjelvényként is a sírba kerülhetett. Szükséges említeni kell a Szent Korona görög eredetű abroncsának I. Géza-képét. A király császárságbeli öltözetet visel, és jobb kezében hosszú szárú keresztet tart. Ennek formája a bizánci művészetben jól ismert, az alján szimmetrikus levéldíszes kereszt¹⁵⁹ (*crux florida*). A zománckép színei elárulják, hogy a szár és a levéldísz piros, a tetején a kereszt színe kék. Mivel a kereszt formája a császárságban használt jelvénnel azonos,¹⁶⁰ aligha a magyar királyság jelvényeként került I. Géza kezébe.

A koronaküldésről szóló Hartvik-bővítés hitelességének vitatása a pápa által adott jogszítványokkal és az investitúrával áll összefüggésben. A bővítést befolyásolhatta ugyan a Kálmán-kori egyházpolitika, de nem kérdőjelezheti meg a követség érkezéséről írtakat. A vélemények megalapozottabbak lennének, ha tudnánk: mit jelent a VII. Gergely pápa által hangoztatott országfelajánlás Szent Péternek, és ez valóban ellentétben áll-e az István király által Máriának történt felajánlással, melyet Hartvik hangsúlyozott, de nem kezdeményezett¹⁶¹.

152 Indoklással: Pauler I 419. 178. jegyzet.

153 Képes Krónika 2004, 194. 359. jegyzet.

154 Gedai 1965, 49–51.; Uzsoki 1984, 145–188.; Székely 2001, 24.; képe: Tóth 2022, 282. 212. kép.

155 Tóth 2007.

156 Huszár 1979, 28.; Kovács L. 1997, 151–153.

157 A temetkezést Pauer János véleménye óta III. Béla sírjának tartják; érveim szerint Kálmán király sírja volt (Tóth 2006). Vitatása ellenére (Szabados 2016) ma is annak tartom, amíg a feleség maradványainak vizsgálata alapján nem bizonyosodik be, hogy a váznak nincs köze Kálmán szicíliai feleségéhez. Ez a vizsgálat, tekintettel a Hauteville/Altavilla család létező sírjaira (Wehli 1998, 10–11.), megvalósítható.

158 Korábban Kálmán püspökségével érveltem a körmeneti kereszt sírba tétele mellett (Tóth 2006).

A sírba helyezéshez a kereszt felségjelvény jellege hozzájárulhatott: Kovács É. 1972/1998, 126–127.

159 Moravcsik Gyula az I. Géza kezében tartott jelvényt tévesen kettős keresztnek nevezte: Moravcsik 1935, Moravcsik 1938, 455., noha Darkó Jenő ezt tagadta: Darkó 1936, 128. Később Moravcsik – szintén tévesen – horgonykeresztnek nevezte (Moravcsik 1953, 69.).

160 A keresztforma kialakulásához lásd: Tóth 2022, 198–203.

161 Lásd: Nagy Legenda c. 9.

VII. Gergely pápa törekvése az investitúrával kapcsolatban nyilvánvaló. Mégsem gondolom azt, hogy a Salamon királynak írt pápai levélben¹⁶² a Péter apostolnak történt felajánlás el-lensúlyozása végett írt volna Hartvik Szent István apostolságáról és az országfelajánlásáról Máriának.¹⁶³ Nem hangzott el olyan érv, amelynek alapján I. István országfelajánlásának a hitelét kétségbe lehetne vonni, vagy későbbi hagyománynak tartani.¹⁶⁴ A X–XI. században adatolt segítségkérések¹⁶⁵ éppen a felajánlás lehetőségét erősítik. E tekintetben igaza van Dümmerth Dezsőnek:¹⁶⁶ a kétféle felajánlást a középkori vallásosság értelmében nem lehet egymással szembe állítani. A vér szerinti örökös nélkül maradt István király részéről az ország felajánlása Máriának kézenfekvő volt és érthető. A Máriának történt felajánlás a korabeli szóhasználatot figyelembe tartva *in spiritualibus*, Péter apostolnak a felajánlás *in temporalibus* értelmezhető. Amikor Bonfini Hartvik alapján hosszan írt a koronakérésről és az egyházalapításokról,¹⁶⁷ akkor a Mátyás király-kori egyházpolitikai felfogásnak megfelelően szólott: „ő is, a következő királyok is mint örökös apostoli legátusok visszavonhatatlan engedélyt kaptak ennek a jelvénynek, a kereszt viselésére”. Bonfini szavai a Mátyás-korabeli kinevezési gyakorlatnak felelnek meg. Mégsem látott ellentétet abban, hogy István „Krisztus helytartójától kérjen apostoli áldást [...] és kérje, hogy sorolja be őket Péter nyájába”. A Máriának és Péter apostolnak történt országfelajánlások szembeállítása és értelmezése nem megoldott.

I. István király apostoli jelzője miatt nem hagyhatók figyelmen kívül a Szent Korona felső részének, a keresztpántnak az apostolképei sem. A korona keresztpántjára nyolc apostol egész alakos és latin feliratos rekeszszománcos képét szerelték fel. Az egyes betűformák és ikonográfiai jellemzők segítségével a képekről megállapítható volt, hogy a XI. század első felében Itáliában készültek.¹⁶⁸ Magyarországon ilyen magas minőségű rekeszszománc képek készítését a XI. század első felében feltételezni nem lehet. Az nem állapítható meg, hogy a lemezek eredetileg milyen tárgyhöz tartoztak, de nyilvánvalóan szakrális tárgy volt (liturgikus könyv borítótáblája,¹⁶⁹ hordozható oltár, ereklyetartó). Korona sem zárható ki, mivel szentek – éppen apostolok – képével díszített korona is ismert (ugyan csak leírásból).¹⁷⁰ A Szent Korona apostolképeinek díszítési variációs lehetőségéből megállapítható volt, hogy azon a tárgyon, amelyhez eredetileg tartoztak, mind a 12 apostol képe rajta volt.¹⁷¹ Jogos kérdés: a korona apostolképeinek lehet-e kapcsolata István király *apostoli* elnevezésével?

162 Gombos Cat. 2584. sz., Makai–Mezey 1960, 88.

163 A felajánlásról és a Mária-tiszteletéről körültekintően: Klaniczay 2000, 126–127. és Kubinyi 1999, 335–339.

164 A kérdést összefoglalta: Bujdosó 2022.

165 Lásd Tüskés–Knapp 2000, 576–577.

166 Dümmerth 1994.

167 Bonfini 1941, II. tized, I. könyv 135–150.; Bonfini 2019, p. 278–279.

168 Tóth 2022, 216–216.

169 Kelleher 1951, 97.

170 Az abroncs alakú, Krisztus és az apostolok képével díszített Agilulf-koronáról: Elze 1980, 393–400., Elbern 1989–1998, 263.; Tóth 2022, 182.

171 Tóth 2022, 182.

Mivel nem ismerjük az apostolképek eredeti felhasználását, a kérdés I. István uralkodásának az idején nem releváns. Szóba jöhet Kálmán király, akinek az uralkodása idején készítették a Szent Koronát és választották ki a koronázási jelvényeket.¹⁷² Olyan tárgyakat választottak, amelyek az első szent királyhoz ereklyeként kapcsolódtak. Lehetséges, hogy az apostolképek választásában figyelembe vették Szent István apostoli megjelölését; ez Hartvik püspök fogalmazását is befolyásolhatta az *apostoli* megjelölés bővítésében. Erre azért lehet gondolni, mert a korona keresztpántját tudatosan megtervezték. A vörös almandin és fehér gyöngyök felhasználása és a számuk, valamint az apostolképek elhelyezése az újszövetségi szövegek alapján (*Máté-evangélium, Apostolok cselekedetei*) ezt bizonyítja.¹⁷³

A kettős kereszt

A XII. század végén, Imre király uralkodása idején a legátusi kereszt formája megváltozott. A változást azt tette szükségessé, hogy a keresztet az ország címereként használták. A latin keresztet kettős keresztre módosították, ennek első fennmaradt emléke a király felségi pecsétjén ábrázolt országalmán látható.¹⁷⁴ A későbbi ábrázolásokon az országalmán a kettős keresztet nem következetesen alkalmazták. Az Imrét követő uralkodók felségi pecsétjeinek országalmáján latin kereszt van. Kettős keresztet országalmát V. István, IV. László és III. András királyok tartanak a kezükben.¹⁷⁵ A későbbi uralkodók latin keresztet országalmát tartanak,¹⁷⁶ Zsigmond király nagyváradi sírjában szintén latin keresztet országalma volt. Az Anjou-kortól kezdve azonban a koronázáskor valószínűleg kettős keresztet országalmát adtak át a királynak.

A kettős keresztet általában Bizáncból eredeztették,¹⁷⁷ ahol ez a keresztforma ismert volt,¹⁷⁸ és hazai használatba vételét III. Béla műveltségével indokolták.¹⁷⁹ Ezt a véleményt nemcsak III. Béla Konstantinápolyban eltöltött évei befolyásolták, hanem a címerpajzsba foglalt kettős keresztet érmék korábban elfogadott keltezése is. Mivel ennek az érmének¹⁸⁰

¹⁷² Tóth 2022, 228–230.

¹⁷³ Tóth 2022, 175.

¹⁷⁴ Érszegi 2001, 40–41. 6. szám; Takács 2012, 102–103. 20. szám. Ennek lehetséges okáról lásd: Tóth 2015, 85–92.

¹⁷⁵ Érszegi 2001, 56. nr. 21., 22., 23.; Takács 2012, nr. 36., nr. 401.

¹⁷⁶ Érszegi 2001, 36.

¹⁷⁷ Hóman 1917–1921 Nr. 8–10; Kovács É. 1984, 407., 412.; Székely 1989, 107–128.; Bertényi 2002, 224.

¹⁷⁸ A kettős kereszt történetéről részletesen: Kumorovitz 1941, 45–62, 51. Kettős kereszt a pecséteken: Takács 2012, 48.; Takács 2015. A Szentföldön használt pecsétek kettős keresztje miatt nevezik a heraldikai irodalomban pátriárka-keresztnek.

¹⁷⁹ Részletesen Székely 1989.

¹⁸⁰ Huszár 1969, 69.

a keltezése IV. Béla uralkodására változott,¹⁸¹ a kettős kereszt III. Béla uralkodása idején történt bevezetésének nincs bizonyítéka.¹⁸² A magyar királyság legfontosabb jelvényének a megváltoztatására sem a bizánci császári jelvény utánzása, sem a nyugaton készült kereszttereklyetartók nem szolgáltathattak elegendő okot. Az átalakítás talán a keleti császárság kettős keresztjeinek az ismeretében, de aligha annak hatására történt. A bizánci kettős keresztet tábla alakú felületbe illesztett kereszttereklyetartók voltak. A kereszt formai átalakítását és későbbi állandósulását II. András hadjárata után a szentföldi pecsétek úgynevezett patriarcha-keresztjei szintén befolyásolhatták. Önálló, tábla nélküli kettős keresztet a XIII. században nyugaton készítettek.¹⁸³ Ösztönzést adhatott az országba esetleg (nincs adat rá) érkező kereszttereklye,¹⁸⁴ de ez miért indokolta volna a királyság felségjelvényének a megváltoztatását? Az Árpádok korábban is birtokoltak kereszttereklyét.¹⁸⁵ A kettős keresztrel *nem új jelvényt vezettek be a felségjelvények sorába, hanem a már régóta használt meglevőt módosították.*¹⁸⁶ A hangsúly az átalakításon, és nem egy új jelvény alkalmazásán van.¹⁸⁷ Lehetségesnek tartom, hogy a latin keresztet azért változtatták kettős keresztre, hogy különbözzön az országon át a Szentföldre vonuló keresztések jelvényétől,¹⁸⁸ és még lényegesebb: a Magyarországon már letelepült templomos lovagok jelvényétől.

A kettős kereszt Árpád-kori használatával kapcsolatban két ma meglévő román kori tárgy jöhet szóba. A koronázási jelvényekhez tartozó kettős kereszt országalmát nem veszem figyelembe, mert a készítése idejét nem ismerjük, talán Anjou-kori. Egy kisebb méretű kettős keresztet a salzburgi dóm kincstárában, a nagyobbat a Vyšší Brod-i ciszterci apátságban őriznek. Egyik sem ismeretlen a hazai kutatásban.¹⁸⁹ A salzburgi keresztől Deér József feltételezte, de nem bizonyította, hogy Magyarországon koronázási eskükereszt lehetett.¹⁹⁰ Önálló (nem táblába foglalt) kettős kereszt alakú ereklyetartók nyugaton készültek, ezért

181 Körmendi 2011; Takács 2012, 40–41.

182 Takács 2012, 41. III. Béla idején szóba jöhető bizánci hatásokról Kubinyi 1975, 115–116.

183 Kovács É. 1984, 416.; Meurer 1985, 65.; Tóth 2014, 86.; Tóth 2025.

184 Kovács 1984, 415–417. Jelentősebb kereszttereklye drágaköves arany keresztalakú foglalatban 1269-ben került magyar kézre, majd csere során a király tulajdonába: lásd lentebb.

185 I. István a görög császártól kereszttereklyét kapott, amelynek egy részét Imre herceg a Lysa Gora-i monostornak ajándékozta. Chronica Polonorum lib. II. 7., Matthias de Miechowia, Pistorius, Polon., hist. corp. (Basel 1582), II. 24. = Gombos 1938, 318. 8. jegyzet. A kereszttereklye másik részét –amennyiben az adatot a forrás kiadójának személye miatt mégis hitelesnek tartjuk – Aba Sámuel III. Henrik császárnak ajánlotta fel, aki átengedte Adalbert osztrák őrgrófnak: Ortilo de Lilienfeld, Notulae anecdotae priores A. 1042. Chrysostomus Hanthaler, Notulae anecdotae e chronica illustris stirpis Babenbergicae in Osterrichia dominantis. Cremsii, 1742. 109–110. Lásd részletesebben: Tóth 2025.

186 Tóth 2014.

187 Hóman 1917–21, 6–8. részletesen tárgyalja, hogy a kora Árpád-kori kereszt latin és nem kettős kereszt volt.

188 Tóth 2014.

189 Kovács É. 1974, 18. és 31–33. számok; Takács 2012, 43., 46–47.; Takács 2015, 57–58.

190 A talán esztergomi eredetű, Salzburgban őrzött kettős keresztől Deér József véleményezte (vö. Takács 2011, 85.; Takács 2015, 57.), hogy eskükereszt lehetett. Formája a nyugati készítésű ereklyekeresztekkel azonos: Meurer 1985, 4–5., 9–10., 14–15. képek.

nem szükségszerű a magyarországi használatát felségjelvényként feltételezni. A csehországi nagy méretű kettős kereszt (a későbbi talapzat nélküli magassága 44 cm) másfélszáz gyönggyel, ékkövel, filigránnal, a hátoldalán másodlagosan felhasznált nyolc kerek és két szögletes, görög feliratos, apostolokat és szenteket ábrázoló¹⁹¹ rekeszzománc lappal van díszítve. Magyar eredete bizonyosnak látszik, mert Falkenštejní Závěš ajándékozta a Vyšší Brod-i apátságnak, akinek második felesége, Kunigunda Macsóí Anna leánya és IV. Béla unokája volt.¹⁹² A kereszt Anna kincsrablásával juthatott Csehországba.¹⁹³ A két kereszt részletes művészettörténeti vizsgálata és értelmezése még hiányzik, enélkül mérvadó véleményt megfogalmazni nem lehet.

A főkegyúri jog értelmezésében és gyakorlatában a fordulópontot ismerten Zsigmond király uralkodása jelenti. Egyrészt az 1404-ban kiadott *placetum regium* rendelkezéssel,¹⁹⁴ másrészt a király által 1417-ben a konstanzi zsinaton jelenlévő bíborosok kollégiumánál elért kötelezettségvállalással,¹⁹⁵ ami szerint a főpapi kinevezésekhez csak pápai megerősítésre lesz szükség.¹⁹⁶ A főkegyúri jog érvényesítése Zsigmond uralkodása alatt rendszeressé vált. Hogy ezt a kettős kereszt jelképezte, azt Mátyás királynak a bíborosi kollégiumnak 1480 szeptemberében írt leveléből tudjuk: a király a pápai hármas kereszt átvételével tréfálkozva fenyegette meg a testületet.¹⁹⁷

A kettős kereszt és a vágásos címer

191 A rekeszzománcképeken a feliratok szerint Szent György, Pál, Tamás, Péter, János, Lukács, Demeter és Athanasius mellképe látható.

192 Komatina 2022, 29.

193 Kovács 1974, 48. Újabban arról írtak, hogy a kereszt azonos lehet Csák nb. Mihálynak a keresztjével, amelyet az I. Uros szerb király elleni hadjáratban szerzett, és ezért a szerb királyi kincs része lehet: Komatina 2022. Csák nb. Mihály szerzeményét IV. Béla cserélte el Csokonya (Somogy vm.) faluért, amiről és a kereszt leírásáról részletesen szól a király oklevele: *Michaël crucem pretiosam de ligno Domini, ad visum Bele Ducis recepisset, quam nos vna cum regina consorte nostra karissima inspicere requisivissemus, ipsam crucem vidimus continere de ligno domini longitudinem vnus palme, et dimidie, latitudinem valere palmam; formatam in auro decem marcarum, preciosis gemmis et lapidibus mirabiliter ordinatam, estimantes in valore quingentas marcas; auri, lapidum, et gemmarum.* CD IV:3, 490, Reg. 1605.) továbbá Wertner 1894, 56–58.; Karácsonyi 1900, 323.; Gerevich 1938, 240. A két kereszt a kereszttereklye eltérő mérete miatt véleményem szerint nem azonos.

194 A következményeiről: Mályusz 1958, 85–97.

195 Mályusz 1943; Mályusz 1958, 22.

196 Tusor 2019, 110–111.

197 *Et ut sanctitas sua aperte cognoscat, certa esse debeat, duplicatam illam crucem quod regni nostri insigne est, gentem Hungaram libentius triplicare, quam id consentire, ut beneficia et prelature ad ius corone spectantes apud sedem apostolicam conferantur.* Mátyás király levelei II. 47., 31. szám; „magyar nemzet készebb a címerét ékesítő kettős keresztet hármas keresztté átalakítani”: idézte Mályusz 2007, 166.

Az Árpádok udvarában ismerték a legációk kereszt jelentését. IV. Béla király 1238-ban a bulgáriai hadjárata előtt a maga számára kérte pápától a legatusi tisztséget, ami Szent Istvánnak meg volt engedve, és kérte, hogy a hadjáratra indulva Magyarország területén is vihesse a keresztet a sereg előtt.¹⁹⁸ IV. Béla eszerint tudta, hogy az előviteli kereszt hordozása az első királytól nem volt örökölhető. IX. Gergely pápa azonban a kérést elutasította.¹⁹⁹

A XV. század második feléig használt *crux legationis* elnevezést minden bizonnyal Werbőczy változtatta meg. Jól tudta, hogy a *legatus* meghatározott jogosítványokat jelentő terminus, ezért azt általánosabb fogalommal, I. István király apostolságával helyettesítette. A Tripartitumban részletesen megfogalmazta a főkegyúri jogot, amit már nem a királyok legációja követelményének tartott, hanem Szent István apostolságából eredeztetett. Ezután a kettős keresztet a semlegesebb értelmű apostoli megjelöléssel illették, de a főkegyúri jogot értették alatta. A magyar kinevezési gyakorlatot a Szentszék eltúrta, de jogilag nem ismerte el.

A kettős kereszt használatával kapcsolatban említendő: Jankovich Miklós néhol a templomok tornyára tett kettős keresztnek különleges jelentőséget tulajdonított:²⁰⁰ „Az első Árpád-kori királyaink alapította királyi kápolnáinknak még emléke is feledésbe merül, egyedül az exemptus plébániatemplomokon napjainkban is látható királyi kettőskereszt hirdeti még ennek az intézménynek emlékét”. Jankovich véleményének az eredetét nem ismerem, ő pedig nem indokolta meg. A katolikus templomok tornyán néhol valóban kettős kereszt van.²⁰¹ A használata arra mutat, hogy az újkorban a kettős keresztnek nem volt egyházi vonatkozása.

A pajzsra helyezett vágásos és keresztos címerképek először Imre és IV. Béla királyok uralkodása idején mutathatók ki. Az uralkodói reprezentációban mindkettő már jóval korábban jelen van. A királyi udvar és előkelői számára a keresztjelvény kiemelt jelentőségét mutatja, hogy a vörös-fehér/ezüst sávós zászlójelvény mellé a pápától érkező keresztet felségjelvénynek tekintették. A vörös és fehér színek a XI. században léteztek – minden bizonnyal a zászlókon. A Szent Korona keresztpántján szabályosan váltakozó vörös almandinok és fehér igazgyöngyök a két szín jelképes használatát bizonyítják.²⁰² Ezért Imre király kettős pecsétjének címerpajzsában a vágásos címer nem tartható átvételnek külföldről.²⁰³ A pecsétben a vágásos jelvény pajzsra tétele, tehát valódi címerként történt alkalmazása jelent új-

198 *Petimus, ut officium legationis non alii, sed nobis in terra Assoeni committatur, ... Quia hec omnia beate memorie Antecessori nostro sancto Stephano sunt concessa.* CD IV:1, 111. Theiner 1859. I. CCCVIII, 170–171, Reg. 642. Magyar ford.: Makkai–Mezei 1960, 143–145.; Karácsonyi 1891, 215. A pápának írt oklevélben Istvánt szentnek, a szentszéket apostolinak nevezi. II. András a beregi egyezmény szövege előtt Jakab pápai követnek szóló levelében írta: „A római pápa tekintélyével, aki őt népünk királyának és apostolának nevezte, osztotta fel tartományait püspökségekre: Makkai–Mezei 1960, 138., CD III:2, 327–330.: *Sed et auctoritate summi Pontificis, qui ipsum vocavit regem et apostolum gentis nostrae, provincias per episcopatus distinxit.*

199 Theiner 1859. I. 164., 167.; Makkai–Mezei 1960, 330. 271. jegyzet.

200 Jankovich 1959, 81., forrást nem idézett.

201 A Kehidakustányban álló kis fa harangépület tetejére is kettős keresztet tettek.

202 Tóth 2014; Tóth 2022.

203 Az aragóniai címer hatására gondolt Donászy 1935.

donságot.²⁰⁴ Hóman Bálint mutatott rá arra,²⁰⁵ hogy a vágásos és a keresztes címer között nem kronológiai, hanem „bizonyos közjogi különbség” volt. Ugyanő Dóry Ferencce²⁰⁶ vitázva megállapította, hogy Imre király pecsétjén a vágásos jelvény az Árpádok családi címere.²⁰⁷ Hogy a vágásos pajzs valóban a család, és nem az ország címere volt, azt (III.) András sokszor idézett 1286. évi hercegi lovas pecsétje mutatja, amelyen a pajzs hét vízszintes sávra van osztva.²⁰⁸ A kettős keresztes jelvény az ország címere lett,²⁰⁹ amint az 1445-ös országgyűlési dekrétum 15. cikkelyében olvasható.²¹⁰

A kétféle címer különlegesség. A kora-Árpád-korban, a címerhasználat protoheraldikus szakaszában külön országos és külön családi jelvény használata egyedülálló. A címerhasználat kezdetén előfordulhatott, hogy egyes családtagok többféle címet is használtak.²¹¹ Magyarországon nem erről volt szó, mert mindkét jelvény – ha nem is valódi címerként – a kora Árpád-kortól kezdve kimutatható az uralkodói reprezentációban. A vágásos pajzs Imre király kettős pecsétjén jelenik meg,²¹² ami a felségjelvények használatában változást jelez. A 12. század utolsó harmada nemcsak a címerhasználat korai szakasza, hanem a kettőspecsét hazai bevezetésének az ideje.²¹³ Nemcsak a címerkép, hanem a kettőspecsét is újdonság. III. Béla arany kettőspecsétje korábbi, de annak a hátoldalán nem címer, hanem felirat van.²¹⁴ Ebben az átmeneti időszakban, amikor mindkettő nívum, arról lehet szó, hogy a kettőspecsét

204 A vágásos címer történetéhez nem mellőzhető a skót Drummond-család (Perth earljei és Stuart Jakab trónkövetelő által adományozott címmel hercegek) hagyománya (Wertner 1891, 618–619.) és címere, akik I. András ágyasától született fiának, Györgynek Móríc fiától származtatják magukat (Burke 1947, 1572.). Wertner Mór, noha nem rendelkezett adatokkal, a leszármazást nem tartotta lehetetlennek (Wertner 1891, 619.). A Drummondok címere figyelmet érdeme: a címer vízszintesen hullámos szélű sávokra tagolt, a színük vörös és sárga. A család származásának kutatását fontosnak tartom, nemkülönben az Árpádokéra emlékeztető címet is. A XI. században még címerpajzsban nem volt, de a vízszintesen csíkozott zászlót már figyelembe vehették. A hagyomány hitelességét erősítheti, hogy a kiindulást, András fiát a Képes Krónika említi: *De concubina autem, quam habuit de villa Moroth, genuit Georgium* (c. 88, SRH I 345, 21.): ő az egyetlen törvénytelen királyi gyermek, akit a krónikában említene (Bagi 2017, 195., 334.). A Képes Krónikát a Drummondok aligha olvasták. A Thuróczy-krónika ugyan szóba jöhet, mert két kiadása volt, de az, hogy a Drummondok Skóciában Thuróczyt olvasva akadtak rá a lehetséges őseire, eléggé valószínűtlen. A származás ma már hitelesíthető. Érdekességgént jegyzem meg: a Drummondok Melfort hercegei: az öböl Skóciában van. Honnan vette Arany János *A walesi bárdok*ban a Milford-öböl nevét, amely nem Walesben, hanem, Új-Zélandon található?

205 Hóman 1917–1921, 10.

206 Dóry 1917, 32.

207 Hóman 1917–1921, 11.; Donászy 1935, 27.

208 Dóry 1917, 30.; Bertényi 2002, 225.

209 Ottó a lemondása után is magyar királynak címezte magát, és pecsétjén kettős kereszt van: Kumorovitz 1941, 58.

210 1445. május 7., a rendek decretuma, XV. *Item quod disponatur unum sigillum, in quo sit signetum crucis, sicuti signetum regni Hungarie...* (Decreta regni, p. 345.). Bartoniek 1934, 324. szintén országcímernek tartotta a kettős keresztet; Bertényi 1989, 132.

211 Bertényi Iván sok külföldi példát közölt: Bertényi 2002, 225–227.

212 Takács 2012, 104–106. 21. szám.

213 Dóry 1917; Takács 2011, 85.

214 Takács 2012, 101–102. 19. szám.

bevezetésekor²¹⁵ nem tudták eldönteni, hogy a vágásos és a kettős kereszt jelvény közül országcímerként melyiket használják. A még bizonytalan címerhasználatra mutatnak a vörös sávokra tett oroszánok:²¹⁶ a vágásos címet talán túl egyszerűnek találták. Az oroszánok „kéznél voltak” nemcsak azért, mert az uralkodói reprezentációban gyakran használt állatok, hanem mert az oroszánokat ráfestették az esztergomi királyi palota egyik falára.²¹⁷ II. András pecsétjein megtartotta a vágásos címet, de érméin mégis a kettős kereszt – még nem pajzsban – a gyakoribb hátlapkép. Az átállás a kettős kereszt címerszerű használatára²¹⁸ a kettős pecsétek hátlapján IV. Béla uralkodása idején következett be.²¹⁹ Az ezeken a pecséteken látható kettős kereszt körmenetikereszt-típusú tárgy lehetett, ami megfigyelhető a kereszt alján a szárra szerelést lehetővé tevő nyúlványból.²²⁰ A kettős kereszt címer használata az ország címereként tudatos váltás volt. A IV. Bélát követő Árpád-házi királyok pecsétjeiken a vágásos címet nem használták.²²¹

A Képes Krónika kódexének miniatúra figyelemreméltón megkülönböztette a zászlók és jelvények használatát. A festés idején már szokásos kettős kereszt vörös alapon az I. István jobb kezében tartott zászlón és a ballal tartott pajzsban jelenik meg. A király ruhája vörös-fehér sávós díszítésű; egyedül ő visel ilyen öltözetet. A miniatúrákon a címerábrázolás következetes. A címlap alján középen a kettős kereszt, a bal szélén egy pajzsban az Árpád-ház vágásos és az Anjouk liliomos, tehát családi címere látható. A további képeken a vágásos címer önmagában vagy a liliomokkal megosztott pajzsban tűnik fel. A miniatúra nem festett kettős keresztet mint országcímet az Anjou-liliomokkal egy címerpajzsban. A Képes Krónika címerhasználatá egyezik a királyi pecsétek és érmék képeivel. Ennek jelképes kifejezése a koronázási országalma, amelyre kettős keresztet, a gömbre pedig a vágásos és liliomos Anjou-címet tettek.²²² A budavári selyemkárpitra is az Árpádok vágásos és a Anjouk liliomos címerét festették fel.²²³ Az Anjou-királyok és Zsigmond király felségi kettős pecsétjeinek a hátoldalán nagy címerpajzsban a kettős keresztet ábrázolták.²²⁴ Esetenként a kereszt mellett vagy az előlapon kis pajzsban látható a családi és vágásos címer.

I. Károly, I. (Nagy) Lajos és Mária érméin a kettős kereszt és a vágásos címer egy címerpajzsban nem látható.²²⁵ A négyelt pajzsot alighanem azért alkalmazták, mert I. Károly idején elkezdődött a szentábrázolás az érméken: a kettős keresztet előbb Keresztelő Szent János,

215 A szomszédos országokban még nem alkalmazott kettőspecsét bevezetését Donászy Ferenc Imre király aragóniai feleségével, Konstanciával érkezett ibériai hatásnak tulajdonította: Donászy 1935, 29.; Bertényi 2009, 195.; Takács 2011, 84.

216 Bertényi Iván figyelembeveendő következtetése (2009, 192.).

217 Bertényi 2009, 195. Amikor Donászy F. a tanulmányát írta, az esztergomi palota oroszán freskóit még nem tárták fel.

218 Tóth–Kiss 2020, 21.1., 21.2., 21.4., 21.5–9., 21.14–15., 21.44–45., 21.80–81., 21.86–87.

219 Takács 2011, 85.

220 Kovács É. 1984, 409.; Takács 2011, 47.; Tóth 2014, 88.

221 A kivétel I. Mátyás, lásd lentebb.

222 Tóth 2022, 274. 204–205. képek. Kérdés azonban, hogy a címer egyidős-e a tárgy készítésével.

223 Draskóczy István in: Kat. Sigismundus 2006, 12. 2. kép.

224 Marosi 2015.

225 Dóry 1917, 22., 24. 15. kép; Huszár 1979, 602–611.

majd I. Lajos idején Szent László képe szorította ki a hátlapról. Zsigmond király érméin a négyelt pajzsban a vágásos címer (1. és 4. mezőben), a többiben oroszlánok vagy sasok láthatóak²²⁶ (2. és 3. mező). A kettős kereszt azonban mindig magában áll.²²⁷ Albert király érméin a négyelt pajzsban nem ábrázoltak kettős keresztet. I. Ulászló uralkodása idején változik meg a címerkép. Először a gulden négyelt pajzsán láthatók²²⁸ a sávok (1), a lengyel sas (2), a litván lovas (3) és a kettős kereszt (4). Ugyanilyen a király 1442. évi titkos pecsétjének a képe is.²²⁹ Némi bizonytalanság után az érmék egyik lapján állandósul a lengyel sas, a másikon a vágott címerpajzsban (címertanilag) jobbra a vágásos, balra a kettős kereszt.²³⁰ I. Mátyásig vertek dénárokat az egyik lapon a kettős kereszttel, a másikon a vágásos címerrel. A kettős kereszt a hátlapon később egyetlen alkalommal tűnik fel érmén²³¹ (II. Lajos 1521. évi denára).

Az Árpádok és az Anjouk után önmagában a vágásos címet Zsigmond, Albert, I. Ulászló, Hunyadi János és I. Mátyás denárainak a hátlapjára verték.²³² Meglepő I. Mátyás koronázása után öntött aranypecsétje: az előlapon a *maiestas*-típusban megjelenő király térdei előtt, nagy címerpajzsban kettős kereszt van. A pecsét hátoldalán nagy pajzsban a vágásos címet ábrázolták.²³³ Az Árpád-család címere pecsétéken ilyen formában csak 250 évvel korábban látható. A szokatlan hátlapkép értelmezésére nem vállalkozom. Az érmék hátlapja I. Mátyás idején a *Patrona Hungariae* képével és feliratával²³⁴ végleg megváltozott, és kiszorította a kettős keresztet és a címerábrázolást.

Összefoglalás

Az első királyavatásra II. Szilveszter pápától hosszú szárra tűzött latin vagy egyenlő szárú kereszt érkezett Pannoniába. Legációk, követi keresztnek nevezték, minden bizonnyal azért, mert I. István király számára egyházszervezési jogosítványt biztosított, az egyházmegyék létrehozását jelentette. A pápa által (újra) alapított pannon egyháztartomány székhelye Esztergom lett. A metropolia alapítása I. István országának a függetlenségét jelentette a Szent Római Birodalomhoz tartozó salzburgi érsekségtől és ezáltal a nyugati császárságtól. Ezért a keresztet a Panno-

226 Huszár 1979, 575.; Soós 2014, 76.

227 Huszár 1979, 572.; Soós 2014, 76–77.

228 Huszár 1979, 297.

229 Döry 1918–1921, 32–33.; Pálosfalvy Tamás: Kat. Sigismundus 473. és 1. kép; Várady 2015, 163. 7. kép.

230 Huszár 1979, 605–612.; Soós 2014, 79.

231 Huszár 1979, 845.; Soós 2014, 95.

232 I. Ulászló aranyforintján a litván címer lovasának pajzsán kettős kereszt van (Soós 2014, 78.), ami Litvánia címerében is látható. Lehetséges, hogy I. Ulászló révén került a kettős kereszt a lovas pajzsára?

233 Kumorovitz 1932, 8. 4–5. képek; Várady 2015, 164. 10. kép.

234 Soós 1995, a későbbiekéről: Gyenes 2022. Mátyás király egyházpolitikákról és a *Patrona Hungariae*-ről: Kubinyi 1999, 335–339.

niának elnevezett ország függetlensége jelképének tartották és a korábbi lándzsajelvény elhagyása után az ország felségjelvénye lett. A formája szerint hordozható (körmeneti) kereszt I. András uralkodása idején a királyság valóságos jelvénye volt. Alakja a XII. század végén kettős keresztre változott. Az Árpádok családi jelvénye, a vörös és fehér vágásos pajzs Imre király uralkodása idején, a kettős pecsét bevezetésekor a királyság címere lett, és II. András idején is az maradt. IV. Béla uralkodásától kezdve a kettős kereszt jelvény az ország címere, a vágásos pajzs pedig a család jelvénye lett. A két címet a XV. században, I. Ulászló uralkodása idején egy pajzsban egyesítették, és a kétfelé vágott pajzs máig Magyarország címere maradt.

Az európai királyságokban az uralkodócsalád és az ország címere azonos volt. Magyarországon ettől eltérően az Árpád-háznak és az országnak más-más címere volt. Noha a vágásos címer csak a XII. század végétől adatolható, a jelvények konzervativizmusa és a Szent Korona vörös almandinjai és fehér gyöngyei alapján a két színt a zászlókon a XI. században bizonyosan használták. Mivel a kettős kereszt az István királynak adott legációk kereszt utóda, és használatának kezdete az első koronázással kelezhető, magyarázatra vár a két jelvény egyidejű címerszerű használatának oka. A két jelvény használata talán annak a következménye, hogy az európai királyságok népe autochton volt, Árpád fejedelem népe pedig hont foglalt. A földfoglalás jogszerűségét a német császársággal való konszolidált állapot megteremtése után a királyság megalakulásával legalizálták, aminek szimbolikus jele a legációk kereszt lett. Ezért a kereszt a királyság jelvényévé vált, az Árpádok pedig megtartották a saját családi zászlós jelvényük vörös és fehér színét.

Az eredetileg hordozható keresztjelvény használata a XV. századra kettévált. Egyrészt a kereszt a címerben mint mesteralak az ország jelképeként élt tovább, másrészt – talán a hódoltságig – az eredeti körmeneti kereszt tárgyként is fennmaradt. Az 1500-as évekig legációk keresztnek nevezték, és a koronázási szertartás tartozéka volt. Werbőczy István a *Tripartitumban* apostoli keresztnek nevezte át, és a főkegyúri jog bizonyítékának tekintette. A XVII–XVIII. században a királyok titulátúrájukban az apostoli cím megszerzésével a főkegyúri jog biztosítására törekedtek.

Nem tudjuk, hogy az Árpád-házi királyok koronázásánál a hordozható kereszt jelvényként mikortól volt jelen; a XV. században bizonyosan használták. Nem tudjuk, hogy a XVII–XVIII. századi leírásokban olvasható apostoli kereszt, amelyet Esztergomban őriztek, latin kereszt volt-e korpuszal vagy jelvénytű kettős kereszt. A hordozható rövid szárú kettős kereszt Decsy Sámuel leírása és rajza miatt kétségtelenül létező tárgy volt. Ezt a kettős keresztet utoljára Ferenc József koronázásán hordozták.

Kottanner Jánosné feljegyzése a legációk kereszt jelentéséről nemcsak a kora-Árpád-kor történetéhez fontos adat. A megjegyzés bizonyítja, hogy a hagyományok a királyi udvarban a dinasztiaváltozások ellenére, még különleges és elavult tartalommal is, több száz – jelen esetben négyszáz – éven keresztül fennmaradhattak.²³⁵

235 Az emlékezés lehetséges időtartamáról: Tóth 2022, 247. 373. jegyzet.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Források

- A koronázási jelvények okmányai 2003.** Szvitek Róbert József – Tóth Endre (szerk.): *A koronázási jelvények okmányai.* (Bibliotheca Humanitatis Historica XVIII.) MNM, Budapest, 2003.
- Bonfini 1941.** Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum Decades.* Ediderunt I. Fögel – B. Iványi – L. Juhász. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum.) I–III. Teubner, Lipsiae, 1936. IV. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.
- Bonfini 2019.** Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei.* Ford. Kulcsár Péter. Osiris–Balogh, Budapest, 2019².
- Callimachus 1746.** Callimachus: *De rebus Vladislai,* In Schwandtner, Johannes Georgius: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini* I. J. P. Kraus, Viennae, 1746.
- CD.** Georgius Fehér (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Typis Universitatis, Budae, 1829–1844.
- Decreta Regni.** Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai (ed.): *Decreta Regni Hungariae 1301–1457.* (Publicationes Archivi Nationales Hungarici II. Fontes 1.) Akadémiai, Budapest, 1976.
- Denkwürdigkeiten 1971.** Mollay, Karl (Hrsg.): *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439–1440).* (Wiener Neudrucke 2.) Österr. Bundesverl. f. Unterricht, Wissenschaft u. Kunst, Wien, 1971.
- DHA.** G. Györffy (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima.* I. MTA, Budapest, 1992.
- Dlugossius 2001.** Joannis Dlugossi *Annales seu Cronicae incliti regno Poloniae.* Liber undecimus et liber duodecimus. Textum recensuit: Cz. Pirożyńska. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varsoviae, 2001.
- Fraknoi Ot. 1899.** Fraknoi Vilmos: *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez.* MTA, Budapest, 1899.
- Gall Névtelen 2007.** Gall Névtelen: *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei.* Ford. Bagi Dániel. Argumentum, Budapest, 2007.
- Gombos Cat.** Gombos Franciscus Albinus: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae* I–III. Academia Litterarum de Stephani, Budapest, 1937.
- Képes Krónika 1987.** *A Képes Krónika latin eredetijének fordítása és faksimile.* Helikon, Budapest, 1987.
- Képes Krónika 2004.** *Képes Krónika.* Ford. Bollók János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák Kornél és Veszprémy László. Milleneumi Magyar Történelem, Budapest, 2004.
- Kottaner 1979.** *A korona elrablása. Kottaner Jánosné emlékirata 1439/1440,* Fordította és közzéteszi Mollay Károly. Budapest, 1979.

- Kovachich 1790.** Kovachich, Martinus Georgius: *Vestigia Comitiorum apud Hungaros*, [I.] Typis Regiae Universitatis, Budaë, 1790.
- Makai–Mezey 1960.** *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század.* Sajtó alá rendezte Makai László – Mezey László. Gondolat, Budapest, 1960.
- Mátyás kir. levelei.** *Mátyás király levelei.* 1480–1490. Közzéteszi Fraknói Vilmos. I–II. MTA, Budapest, 1893–1895.
- Mollay 1971.** Karl Mollay (Hrsg.): *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439–1440).* (Wiener Neudrucke 2.) Österr. Bundesverl. f. Unterricht, Wissenschaft u. Kunst, Wien, 1971.
- MGH.** *Monumenta Germaniae Historica*
- Reg.** Szentpétery Imre (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* Budapest, 1923–1930.
- Révay 2021.** Révay Péter: *De Monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem.* Tomus I–II. A magyar királyság birodalmáról és szent koronájáról szóló hét század. I–II. A kiadványt szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta Tóth Gergely. BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2021.
- SRH.** E. Szentpétery (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum.* I–II. Akadémiai, Budapest, 1938.
- SzKK 1999.** Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1999.
- Theiner 1859.** Theiner, Augustinus: *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia.* Typis Vaticanis, Roma, 1859.
- Thietmar, Chron.** Holtzmann, Robert (Hrsg.): *Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung.* (MGH Scriptores n. s. IX.) Weidmann, Berlin, 1935.
- Tripartitum 1897.** Werbőczy István hármaskönyve. Az eredetinek 1517-iki első kiadás után fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen. Magyar Törvénytár, Budapest, 1897.
- Villani 1909.** *A három Villani krónikája.* Ford. Rácz Miklós. (Középkori Krónikások VIII–IX.) Athenaeum, Budapest, 1909.

Irodalom

- Adriányi 1991.** Adriányi Gábor: A magyar királyok apostoli címe. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2. (1991) 77–88.
- Angenend 2008.** Angenendt, Arnold: *A kora középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig.* Szt. István Társulat, Budapest, 2008.
- Angenend 2009.** Angenendt, Arnold: Kirche als Träger der Kontinuität. In Kölzer, Theo – Schieffer, Rudolf (Hrsg.): *Von der Spätantike zum frühen Mittelalter: Kontinuitäten und Brüche, Konzeptionen und Befunde.* Jan Thorbecke, Ostfildern, 2009. 101–142.

- Bartonek 1917.** Bartonek Emma: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. *Századok*, 51. (1917) 5–40.
- Bartonek 1934.** Bartonek Emma: Corona et regnum. *Századok*, 63. (1934) 314–331.
- Bartonek 1939.** Bartonek Emma: *A magyar királykoronázások története*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1939.
- Bárczay 1895.** Bárczay Oszkár: *A heraldika kézikönyve műszótárral*. MTA, Budapest, 1895.
- Benda–Fügedi 1979.** Benda Kálmán – Fügedi Erik: *A magyar korona regénye*. Magvető, Budapest, 1979.
- Bene 2006.** Bene Sándor: A Szilveszter-bulla nyomában. In Bene Sándor (szerk.): *”Hol vagy István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai*. Gondolat, Budapest, 2006. 89–124.
- Bertényi 1989.** Bertényi Iván: A magyar államcímer fogalmának kialakulása. In **Ivánfi 1869** (Függelék) 129–136.
- Bertényi 2002.** Bertényi Iván: A magyar államcímer kifejlődésének európai párhuzamai. In Ablonczy Balázs – ifj. Bertényi Iván et al. (szerk.): *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára*. BIP, Budapest, 2002, 102–108. = In Bertényi Iván: *A címertan reneszánsza*. Tanulmányok. Argumentum, Budapest, 2010, 224–230. (az utóbbit idézem).
- Bertényi 2009.** Bertényi Iván: Az Árpád-házi királyok címerei és Aragónia. In Sarobe, R. – Tóth Csaba (szerk.): *Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*. Budapest, 2009. 188–197.
- Bock 1869.** Bock, Franz: Das apostolische Kreuz im Graner Domschatze. *Mittheilungen der K. K. Central-Commission*, 14. (1869) LXVI–LXVII.
- Bölöny 1978.** Bölöny József: Sacra regni corona. *Történeti Szemle*, 21. (1978) 355–363.
- Brehier 2003.** Brehier Louis: *A bizánci birodalom intézményei*. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 2003.
- Bujdosó 2022.** Bujdosó Ádám: Regnum Marianum eszméje az Árpád-korban. In Klima Gyula (szerk.): *Regnum Marianum. Az eszme története, jelentősége és hatása*. (A Magyarországi Kutató Intézet kiadványai 46.) MKI, Budapest, 2022.
- Burke 1949.** Burke, John et al.: *Burke’s Genealogical and Heraldic History of the Peerage and Baronetage and Knighthood*. Burke’s Peerage Ltd., London, 1949⁹⁹.
- Canning 2002.** Canning, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450*. Osiris, Budapest, 2002.
- Cifka 1997.** Cifka Brigitta: J. P. Kraft: Ferenc császár magyar királlyá koronázása. *A Szépművészeti Múzeum Évkönyve*, 87. (1997) 121–126.
- Coronatio 2016.** Soltész Ferenc Gábor – Tóth Csaba – Pálffy Géza (szerk.): *Coronatio Hungarica in Nummis*. A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai (1508–1916.). MTA BTK TTI, Budapest, 2016.
- Coronatus 2015.** *Coronatus in regem Hungariae*. Medaliiile de încoronare ale regilor Ungariei – A magyar uralkodókoronázások érmei. (Szerk. Bertók Krisztina.) Muz. Naț. de Istorie a Transilvaniei – MNM, Cluj-Napoca–Budapest, 2015.

- Csapodiné 1987.** Csapodiné Gárdonyi Klára: A Képes Krónika kódexének leírása, története és illusztrációi. In *A Képes Krónika latin eredetijének fordítása és fakszimile*. Helikon, Budapest, 1987. 129–143.
- Cséfalvay 1984.** Cséfalvay Pál: *Az esztergomi főszékesegyházi kincstár*. Corvina, Budapest, 1984.
- Csukovits 2005.** Csukovits Enikő in **Kat. Sigismundus 2006**, 506–507.
- Decsy 1992.** Decsy Sámuel: *A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak története*. Alberti Ignátz, Betsben, 1792.
- Deér 2005.** Deér József: *A magyarok Szent Koronája*. MNM–Attraktor, Budapest–Máriabesnyő, 2005.
- Donászy 1935.** Donászy Ferenc: Az Árpádok címerének kérdése. *Turul*, 49. (1935) 24–33.
- Dőry 1917.** Dőry Ferenc: Magyarország czímerének kialakulása. *Turul*, 35. (1917) 17–33.
- Dőry 1918–21.** Dőry Ferenc: Ulászló magyar király pecsétjei. *Turul* 36. (1918–21) 32–33.
- Dümmerth 1994.** Dümmerth Dezső: A Mária országa-eszme és Szent István. In Török József (szerk.): *Doctor et apostol*. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994. 171–197.
- Elbern 1989/1998.** Elbern, Victor H.: Mailand – spätantike Kaiserstadt. *Aachener Kunstblätter*, 58. (1989) 910. = *Fructus operis* I. Schnell & Steiner, Regensburg, 1998. 262–282.
- Elze 1980.** Elze, Reinhard: Per la storia delle corone del Tesoro di Monza. In *Atti del 6° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo*. Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Spoleto, 1980. 393–400.
- Erdő 1991.** Erdő Péter: A szentistváni egyházszerkeztetés és Európa. In Hamza Gábor (szerk.): *Szent István és Európa*. Művelődési és Köznevelési Minisztérium, Budapest, 1991. 32–42.
- Erdő 2001.** Erdő Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Osiris, Budapest, 2001.
- Erdő 2007.** Erdő Péter: A primáciák a nyugati egyházban. *Kanonjog*, 9. (2007) 7–25.
- Ewig 1964.** Ewig, Eugen: Beobachtungen zur politisch-geographischen Terminologie der fränkischen Grossreiche und der Teilreiche des 9. Jahrhunderts. In *Spiegel der Geschichte*. Festgabe für Max Braubach zum 10. April 1964. Aschendorf, Münster (Westf.), 1964.
- Érszegi 2001.** Érszegi Géza: *Sigilla regum – Regesta Sigillorum*. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. A pecsétek leírását készítette Sölch Mikós, Fényképezte: Szelényi Károly. Magyar Képek, Budapest, 2001.
- Fraknói 1895.** Fraknói Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. MTA, Budapest, 1895.
- Fraknói 1902.** Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal II. 1418–1526*. Szt. István Társulat, Budapest, 1902.
- Gedai 1965.** Gedai István: I. Endre király sírköve. *Archaeologiai Értesítő*, 92. (1965) 49–51.
- Gerevich 1938.** Gerevich Tibor: *Magyarország román kori emlékei*. Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest, 1938.

- Gerics 1981.** Gerics József: A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. *Magyar Könyvszemle*, 97. (1981) 175–188.
- Gombos 1938.** Gombos F. Albin: Szent István a középkori külföldi történetírásban. In Serédi Jusztnián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján*. III. MTA, Budapest, 1938. 279–324.
- Gödölle 2017.** Gödölle Mátyás: V. Ferdinánd 1830.évi pozsonyi koronázásának ábrázolásai. In Soós István (szerk.): *Egy elfeledett koronázás a reformkorban. Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén*. MTA BTK TTI, Budapest, 2017. 105–130.
- Gödölle 2019.** Gödölle Mátyás: „Történelmi festmény előben”. IV. Károly 1916. évi koronázásának ábrázolásai. *Folia Historica*, 34. (2019) 217–280.
- Gumowski 1960.** Gumowski, Marian: *Handbuch der polnischen Numismatik*. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1960.
- Gyenes 2022.** Gyenes László: A Regnum Marianum-eszme heraldikai megjelenítései a XVI–XVIII. században. In Klima Gyula (szerk.): *Regnum Marianum. Az eszme története, jelentősége és hatása*. (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 46.) MKI, Budapest, 2022. 113–160.
- Hóman 1917–21.** Hóman Bálint: A magyar czimer történetéhez. *Turul*, 36. (1918–21) 3–11.
- Huszár 1979.** Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Battenberg–Corvina, München–Budapest, 1979.
- Illés 1929.** Illés József: Egy újonnan felfedezett Szt. István-freskó a Vatikánban és a magyar király apostoli joga. *Történeti Szemle*, 14. (1929) 211–218.
- Ipolyi 1886.** Ipolyi Arnold: *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása*. MTA, Budapest, 1886.
- Ius coronandi 2012.** *Ius coronandi*. Katalógus az Esztergomi-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításához. Szerk. és a kiállítást rendezte: Hegedüs András. Esztergom-budapesti Főegyházmegye, Esztergom, 2012.
- Ivánfi 1869.** Ivánfi (Jancsik) Ede: *A Magyar Birodalom vagy Magyarország s részeinek cimerei*. Lauffer, Pest, 1869 (ÁKV–Maecenas, Budapest, 1989 reprint).
- Jankovich 1959.** Jankovich Miklós: A Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. *Budapest Régiségei*, 19. (1959) 57–98.
- Karácsonyi 1891.** Karácsonyi János: *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*. MTA, Budapest, 1891.
- Karácsonyi 1900.** Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. MTA, Budapest, 1900.
- Kat. Székesfehérvár 2013.** Kerny Terézia – Smohay András (szerk.): *István a szent király*. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulójára. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2013.
- Kat. Sigismundus 2006.** Takács Imre – Philipp von Zabern (szerk.): *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond Katonakorában 1387–1437*. Szépművészeti Múzeum – Musée National d’Histoire et d’Art, Budapest–Luxembourg, 2006.

- Katona 1979.** Katona Tamás (válogatta és szerkesztette): *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról.* Helikon, Budapest, 1979.
- Kelleher 1951.** Kelleher, Patrick J.: *The Holy Crown of Hungary.* (Papers and Monographs of the American Academy in Roma, Vol. XIII.) American Academy in Rome, Roma, 1951.
- Kis 2021.** Kis Iván: Kottanner Jánosné memoárja – retorikai eszközök, a mű lehetséges céljai és Kottannerné jutalma. *Belvedere Meridionale*, 33. (2021) 1. sz. 54–70.
- Klaniczay 2000.** Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban.* Balassi, Budapest, 2000.
- Knauz 1863.** Knauz Nándor: Kottaner Ilona és a szent korona. *Magyar Sion*, 1. (1863) 785–793.
- Komatina 2022.** Komatina Ivana: A Hypothesis about the Origin of Závsi's Cross (or about a Lost Serbian Reliquary). *Balkanica*, 53. (2022) 21–44.
- Koronázási album.** Ábrányi Emil, Ambrus Zoltán et al.: *Koronázási album.* Érdekes Újság, Budapest, 1917.
- Koszta 2013.** Koszta László: *A kalocsai érseki tartomány kialakulása.* Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2013.
- Kosztolnik 1997.** Kosztolnyik Zoltán: Róma és a területi egyház küzdelme a közép Duna-medencében a 9. század folyamán. *Aetas*, 12. (1997) 2–3. sz. 212–221.
- Kovács 1972/1998.** Kovács Éva: III. Béla és Antiochiai Anna halotti jelvényei *Művészettörténeti Értesítő*, 21. (1972) 1–14. = In Uő: *Species Modus Ordo.* Válogatott tanulmányok. Szt. István Társulat, Budapest, 1988. 116–135. (az utóbbit idézem)
- Kovács 1974.** Kovács Éva: *Árpád-kori ötvösség,* Budapest 1974.
- Kovács 1984.** Kovács Éva: Signum crucis – lignum crucis. A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásáról. In Székely György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* (Memoria Saeculorum Hungariae.) Akadémiai, Budapest, 1984. 407–423. = In Kovács Éva: *Species modus Ordo.* Válogatott tanulmányok. Szt. István Társulat, Budapest, 1988. 341–351. (az utóbbit idézem).
- Kovács 1997.** Kovács László: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről.* (Varia Archaeologica Hungarica VII.) MTA Régészeti Intézet, Budapest, 1997.
- Körmendi 2011.** Körmendi Tamás: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. *Turul* 84. (2011) 73–83.
- Körmendi 2011–2013.** Körmendi Tamás: Még egyszer III. Béla állítólagos címeres dénárjáról és brakteátáiról. *Numizmatikai Közlöny*, 110–111. (2011–2012) 71–81.
- Kubinyi 1975.** Kubinyi András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári Közlemények*, 46. (1975) 59–121.
- Kubinyi 1996.** Kubinyi András: Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526). In Zombori István (szerk.): *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* METEM, Budapest, 1996. 119–134.
- Kubinyi 1999.** Kubinyi András: Mátyás király tisztelete a Patrona Hungariae iránt. In *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* (METEM könyvek 22.) METEM, Budapest, 1999. 335–339.

- Kumorovitz 1932.** Kumorovitz Bernát: Mátyás király pecsétjei. *Turul*, 46. (1932) 5–19.
- Kumorovitz 1941.** Kumorovitz Bernát: A magyar címer kettős keresztje. *Turul*, 55. (1941) 41–62.
- Kühár–Radó 1933.** Kühár Flóris – Radó Polikárp: *Liturgikus lexikon*. Metlesich, Komárom, 1933.
- Makkai 1947.** Makkai László: A Csallóköz településtörténeti vázlata. *Századok*, 81. (1947) 109–135.
- Marosi 2015.** Marosi Ernő: A magyar Anjouk és Zsigmond király felségpecsétjei. *Ars Hungarica*, 41. (2015) 2. sz. 134–157.
- Marsina 1993.** Marsina Richard: O Nitrainskom biskupstve. In Glatz Ferenc (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában*. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1993.
- Mályusz 1943.** Mályusz Elemér: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. *Budapesti Szemle*, 264. (1943) 65–71.
- Mályusz 1957.** Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. *Századok*, 91. (1957) 46–123., 529–602.
- Mályusz 1958.** Mályusz Elemér: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 9.) Akadémiai, Budapest, 1958.
- Mályusz 2007.** Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Műszaki, Budapest, 2007².
- Meurer 1985.** Meurer, Heribert: Zu den Staurotheken der Kreuzfahrer. *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 1. (1985) 65–76.
- Miskei 2014.** Miskei Antal: Keresztek és feszületek használata III. Károly magyar királlyá avatásán 1712-ben. *Turul*, 87. (2014) 112–115.
- Mollay 1938.** Mollay Károly: *Középkori soproni családnevek*. Budapest, 1938.
- Mollay 1957.** Mollay Károly: Kottaner Jánosné és naplója. *Soproni Szemle*, 11. (1957) 1–10.
- Moravcsik 1935.** Moravcsik Gyula: A magyar szent korona görög feliratai. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 59. (1935) 113–157.
- Moravcsik 1938.** Moravcsik Gyula: A magyar szent korona a filológiai és történeti kutatók megvilágításában. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján*. III. MTA, Budapest, 1938. 423–472.
- Moravcsik 1953.** Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Akadémiai, Budapest, 1953.
- Múcska 2005.** Múcska Vincent: Az első magyarországi püspökségekről. *Fons*, 12. (2005:1) 3–28.
- Papp 1997.** Papp Katalin: Eduard von Engerth: I. Ferenc József királlyá koronázása Budán, 1867-ben. *Bulletin. A Szépművészeti Múzeum Évkönyve*, 87. (1997) 171–176.
- Papp 2023.** Papp Tamás: A Szent Korona 1440-ben történt ellopásának históriája Kottaner Jánosné emlékiratának tükrében. *Történeti Tanulmányok*, 31. (2023) 23–46.
- Pauler 1899.** Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II*. Athenaeum, Budapest, 1899.

- Pálffy 2014.** Pálffy Géza: *A Szent Korona Sopronban*. MNL Győr-Moson-Sopron M. Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, Sopron–Budapest, 2014.
- Pálffy 2016.** Pálffy Géza: Közép Európa közös hőse a szigetvári Zrinyi Miklós a magyar–horváth királyság és a Habsburg monarchia elitjében. *Magyar Tudomány*, 177. (2016) 1048–1055.
- Pálffy 2018.** Pálffy Géza: A magyar korona először német földön (1683–1687). In Pálffy Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. (Monumenta Hungariae Historica, Dissertationes.) MTA BTK TTI, Budapest, 2018. 321–362.
- Pálffy–Teszelszky 2018.** Pálffy Géza – Teszelszky Kees: Koronázási jelvényeink leghosszabb távolléte: Erdélyből Bécsen és Prágán át Pozsonyig (1661–1608). In Pálffy Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. (Monumenta Hungariae Historica, Dissertationes.) MTA BTK TTI, Budapest, 2018. 169–269.
- Pálosfalvy 2018.** Pálosfalvi Tamás: Koronázástól koronázásig. A korona elrablása és hazatérése (1440–1464). in: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. (Monumenta Hungariae Historica, Dissertationes.) MTA BTK TTI, Budapest, 2018. 125–165.
- Péter 1923–1926.** Péter András: Magyar vonatkozású XVII. századi freskók a Vatikánban. *Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve*, 2. (1923–1926) 239–248.
- Podhraczký 1855.** Podhraczký József: Miért kért sz. István épen Rómából koronát? *Religio* 1855, II. félév 169–170., 177–179., 185–187.
- Püspöki Nagy 1989.** Püspöki Nagy Péter: A magyar címer pályatársai: a cseh(szlovák) és a lengyel államcímek. In **Ivánfi 1869** (Függelék) 155–158.
- Soós 1995.** Soós Ferenc: Patrona Hungariae a magyar pénzekben. *Éretni Lapok*, 34. (1995) 3–12.
- Soós 2014.** Soós Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerei*. Argumentum – Magyar Numizmatikai Társaság, Budapest, 2014.
- Soós 2017.** Soós István: Királykoronázás Pozsonyban 1830. szeptember 28.-án. In Soós István (szerk.): *Egy elfeledett koronázás a reformkorban. Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén*. MTA BTK TTI, Budapest, 2017. 37–104.
- Soós 2018.** Soós István: Koronánk a bécsi kincstárban (1784–1790). In Pálffy Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. (Monumenta Hungariae Historica, Dissertationes.) MTA BTK TTI, Budapest, 2018. 396–482.
- Szabados 2011.** Szabados György: *Magyar államalapítások a IX-XI. században*. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjaihoz. (Szegedi Középkorász Könyvtár 26.) Szeged 2011.
- Szabados 2016.** Szabados György: Könyves Béla király? Egy székesfehérvári királysír azonosításáról. *Alba Regia*, 44. (2016) 193–204.
- Szentpétery 1927.** Szentpétery Imre: Az almádi monostor alapítólevele II. István korából. *Magyar Nyelv*, 23. (1927) 360–370.

- Székely 1989.** Székely György: A kettős kereszt útja Bizáncból a latin Európába. In **Ivánfi 1869** (Függelék) 107–128.
- Székely 2001.** Székely György: Korona és lándzsa. In Kristó Gyula (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001. 21–30.
- Szovák 2018.** Szovák Kornél: „Győzedelmi koronát nyertünk.” Szent István királlyá avatásának időpontja. *Vigilia*, 8. (2018) 562–569.
- Szuromi 1999.** Szuromi Szabolcs Anzelm OPraem: Az első három esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században. *Magyar Könyvszemle*, 115. (1999) 378–409.
- Szuromi 2011.** Szuromi Szabolcs Anzelm OPraem: *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. Források és intézmények*. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici III:15.) Szt. István Társulat, Budapest, 2011.
- Szuromi 2012.** Szuromi Szabolcs Anzelm OPraem: Az egyedi közigazgatási intézkedések középkori kánoni forrásai és kategóriái. *Kánonjog*, 14. (2012) 53–66.
- Takács 2011.** Takács Imre: Címerek az Árpád-háziak pecsétjein. *Turul*, 84. (2011) 84–91.
- Takács 2012.** Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. MOL, Budapest, 2012.
- Takács 2015.** Takács Imre: Corona et crux. Heraldry and Crusader symbolism on 13th century Hungarian royal seals. *Hortus Artium Medievalium*, 21. (2015) 54–61.
- Thoroczkay 2003.** Thoroczkay Gábor: Az államalapítás korának néhány egyháztörténeti problémája. As(e)rik-Anasztáz érsek és Sobottin kapcsolata. In Weisz Boglárka (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*. A III. Mediavisztikai PhD-konferencia (Szeged 2003. május 8–9.) előadásai. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2003. 169–179.
- Thoroczkay 2016.** Thoroczkay Gábor: Viták keresztútjában. A kalocsai érsekség korai történetének kutatása Katona Józseftől napjainkig. In Manhercz Orsolya (szerk.): *Historia critica*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. 145–151.
- Thoroczkay 2020.** Thoroczkay Gábor: *A középkori Magyarország*. Állam és ideológiák. ELTE BTK, Budapest, 2020.
- Thoroczkay 2020.** Thoroczkay Gábor: A középkori Magyar Királyság egyházigazgatásának néhány kérdése. *Egyháztörténeti Szemle*, 20. (2019) 4. sz. 3–10.
- Tóth–Kiss 2020.** *Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa* III. II. Andrástól Ottóig. A bev. tanulmányt írta Tóth Csaba, a katalógust összeállította Tóth Csaba – Kiss József Géza. (Opitz Numismatica 3.) Martin Opitz, Budapest, 2020.
- Tóth 1941.** Tóth László: Ki és miért hamisította a Szilveszter-bullát? *Turul*, 55. (1941) 63–70.
- Tóth 1942.** Tóth Zoltán: *A Hartvik-legenda kritikájához* (A Szt. Korona eredetkérdése). Ranschburg, Budapest, 1942.
- Tóth 2006.** Tóth Endre: III. Béla vagy Kálmán? (A székesfehérvári királysír azonosításáról). *Folia Archaeologica*, 52. (2006) 141–161.
- Tóth 2007.** Tóth Endre: In paradisum deducant te angeli (A székesfehérvári szarkofágról). *Alba Regia*, 36. (2007) 107–164.

- Tóth 2012.** Tóth Endre: Pannonia Ravennában. In Tari Edit – Tóth Endre (szerk.): *Laudator temporis acti*, Tanulmányok Horváth István 70. születésnapjára. Martin Opitz – Ballassa Bálint Múzeumért Alapítvány, Budapest–Esztergom, 2012. 129–140.
- Tóth 2014.** Tóth Endre: A magyar címer színeinek és kettős keresztjének eredetéhez, *Turul*, 87. (2014) 3. sz. 81–92.
- Tóth 2014.** Tóth Endre: Miért király lett Szent István? In Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél (szerk.): *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II.* Debreceni Egyetem, Budapest–Debrecen, 2014.
- Tóth 2021.** Tóth Endre: 1700 éves a vasárnapi munkaszünet. *Vigilia*, 86. (2021) 8. sz. 575–581.
- Tóth 2022.** Tóth Endre: *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények.* Horváth Attila, Pálffy Géza és Zsoldos Attila tanulmányaival. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Országgház Könyvkiadó, Budapest, 2022.
- Tóth 2024.** Tóth Endre: Szent István kürtje Zalaváron. *Zalai Múzeum*, 27. (2024) 391–402.
- Tóth 2025.** Tóth Endre: I. István király aranyérme. In *Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa.* (Opitz Numismatica 3.) Opitz, Budapest, 2025. (megjelenés alatt).
- Tusor 2019.** Tusor Péter: Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog. 1417–1918. *Aetas*, 34. (2019) 109–121.
- Tüskés–Knapp 2000.** Tüskés Gábor – Knapp Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 10. (2000) 573–602.
- Uzsoky 1984.** Uzsoki András I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 17. (1984) 145–188.
- Váczy 1982.** Váczy Péter: Az angyal hozta korona. *Életünk*, 19. (1982) 456–465.
- Várady 2015.** Várady Zoltán: Az uralkodói pecsétek feliratainak epigráfiai vizsgálata. *Ars Hungarica*, 41. (2015) 2. sz. 159–172.
- Wehli 1998.** Wehli Tünde: Konstancia királyné a palermói dómban. *Ars Hungarica*, 26. (1998) 10–17.
- Wertner 1891.** Wertner Mór: A középkori délszláv uralkodók genealógiai története. Temesvár, 1891.

ABSTRACT

The Form, Meaning and Significance of the Apostolic Cross (In relation to the development of the Hungarian coat of arms)

Sámuel Decsy listed among the coronation regalia a silver double cross with short arms, referred to as an apostolic cross. This study examines this object. The long-stemmed Latin or equal-armed cross sent by Pope Sylvester II for the coronation of Stephen I was called *crux legationis* until the 1500s because it granted King Stephen the right to organize the church. In the Árpád era, the cross was considered to be a symbol of the country's independence and was used instead of the earlier spear insignia. During the Árpád era, the cross was considered a symbol of the country's independence and was used in place of the earlier spear insignia. Around 1200, its shape was changed to a double cross, and from the reign of Béla IV onwards, it became the country's coat of arms. During the reign of King Ulászló I, the Árpád family's split shield and the country's double cross coat of arms were combined into a single shield. During the reign of King Ulászló I, the Árpáds' shield with a cut and the country's double cross coat of arms were combined into one shield.

KEY WORDS : Saint Stephen, Hungarian coat of arms, *lancea regis*, *crux legationis*, *crux apostolica*